

Slovarček kratkih razlag filozofskih terminov

Avtorji in uredniki:

Tit Brecelj

Primož Ponikvar

Vasja Štukelj Kneževič

A

absolut -a *m* [lat. *absolutum* dovršeno, popolno, neomejeno iz *absolutus* absoluten] **1.** absolutno, kar je vsemu temelj, večno, neodvisno, nespremenljivo počelo vsega, kar obstoji fil. **2.** *fig.* kaj dovršenega, popolnega, neomejenega

absoluten -tna -o [lat. *absolutus* dovršen, popoln, neomejen iz *absolvere* osvoboditi, odrešiti; dopolniti, dokončati; izplačati; povedati, predstaviti] **1.** popoln, vsestranski (~a bitnost, ~a resničnost, ~a svoboda, ~a tišina, ~i dvom, ~i mir) **2.** a) brezpogojen, neogiben **b)** popolnoma neodvisen; sam na sebi dan; dovršen (~a resnica, ~i duh) **3.** a) neomejen (~a oblast) **b)** večinski, nadpolovičen (~a večina) **4.** a) čist, ki je brez dodatkov, primesi, česa drugega (~o zlato) **b)** celoten, ves **5.** ki se nanaša na določeno, dogovorjeno vrednost, dogovorjeni način, s teorijo določeno stalno vrednost

abstrakcija -e ž [lat. *abstractio* iz *abstrahere* odtrgati, odvleči] **1.** ločevanje, izločevanje kem. **2.** odmišljanje, pojmovno povzemanje, miselni proces odstranjevanja nebitvenega, posamičnega in nepomembnega zaradi ohranitve bistvenega, sp-lošnega in nujnega fil. **3.** a) mišljenje in dojetje, preveč oddaljeno od izkušenj **b)** *fig.* megleno, nejasno izražena misel; kaj abstraktnega (npr. slike)

abstrakten -tna -o [lat. *abstractus* iz *abstrahere* odtr-gati, odvleči] **1.** a) splošen; splošen **b)** *fig.* meglen, nejasen, nenazoren, neživ **2.** ki uporablja izrazna sredstva, ki nimajo neposredne zveze z resničnostjo (~a umetnost)

abstrakтивен -vna -o [nlat. *abstractivus* iz lat. *abstractus* abstrakten] posplošujoč; nastal s posplošitvijo, abstrakcijo

abstráktum -a *m*, *mn.* **abstrákta** -ákt *s* [nlat. *abstractum* iz lat. *abstractus* abstrakten] **1.**

pojmovno ime lingv. **2.** gola, čista misel ali pojem fil. **3.** kar je nastalo z abstrakcijo

adiáfora -for *s mn.* [gr.] npravno neopredeljena, niti dobra niti zla dejanja (drža stoikov za doseganje ataraksije) fil.

adváita -e ž [skt. ne dvojen, brez drugega] v indijski filozofiji vedante doktrina, po kateri sestoji najvišja realnost iz ene substance ali boga fil.

agnosticízem -zma *m* [nlat. *agnosticismus* iz *agnos-ticus* agnostik] filozofska smer, ki zanika možnost dokončnega spoznanja vsega, objektivnega sveta fil.

agnóstik -a *m*, **agnóstikinja** -e ž [nlat. *agnosticus* iz *a* + *gnosticus* gnostik] **1.** privrženec, privrženka agnosticizma **2.** *fig.* dvomljivec, dvomljivka, kdor težko kaj verjame

agnozija -e ž [nlat.] **1.** nevednost (pri Sokratu izho-dišče filozofije: vem, da nič ne vem) fil. **2.** ne-zmožnost prepoznavanja predmetov ali pojavov; nesposobnost razpoznavanja zaznav psih., med.

ahámkara -e ž [skt. oblikovalec jaza] v indijskih filozofijah samozavedanje, zavest jaza, občutek dvojnosti in ločenosti od ostalega stvarstva zaradi poenotenja s telesom, sebičnosti in posesivnosti fil.

ahímša -e ž [skt. ne poškodovati] v indijskih filozofijah fizično, mentalno in emocionalno nenasilje do sebe, vseh živih bitij in narave

akcidénca -e ž [lat. *accidentia* naključje, naključnost iz *accidere* pripetiti se] **1.** nebitstvena lastnost bivajočega, predmeta fil. **2.** a) nebitstven, stranski dogodek **b)** naključje

aksiologíja -e ž [nlat. *axiologia* iz gr. *áksios* vreden, dragocen + -logíja] nauk o vrednotah, filozofska smer, ki se ukvarja z npravstvenimi in življenjskimi vrednotami, etičnimi izrazi in določili fil.

aktuálen -lna -o [nlat. *actualis* iz lat. dejava;]

dejanski, sodoben, resničen, uresničen iz *actus* akt, dejanje, *actum* dejanje; odredba iz *agere* delovati, delati] **1. a)** sedanji, sodoben, sočasen **b)** času primeren; dejanski, stvaren **2. fig.** trenutno pomemben, pereč, nujen, zanimiv

aktualizem -zma *m* [* iz nlat. *actualis*] filozofski nauk, ki pojmuje stvarnost kot nenehno dejavnost, nastajanje, samoustvarjanje

alienacija -e ž [lat. *alienatio* iz *alienare* alienirati] **1.** odtujitev, pojav, da kaj ni več lastno sebi in svoji naravi **2.** duševna motnja ali obolenje; umobolnost psih.

analitičen -čna -o [nlat. *analyticus* iz gr. *analytikós* iz *analýein* razčleniti, razstaviti iz *ana* + *lýein* odvezati; razvezati; oslabiti, zlomiti] razčlenjevalen, ki se nanaša na analizo; **~a filozofija** -e -e ž filozofska smer 20. stol., ki se ukvarja z analizo jezika, znanstvenih in filozofskih teorij **~a metoda** -e -e ž način preučevanja, ki sklepa od splošnega k posameznemu, od pojavov k zakonom, od konkretnega k abstraktnemu, od posledic k vzrokom

analitika -e ž [nlat. *analytica* iz lat. *analytica* iz gr. *analytika* po naslovu Aristotelovega dela o logiki iz *analytikós* analitičen] **1.** področje logike, ki se ukvarja s sklepanjem, dokazovanjem, definicijami in delitvijo pojmov **log. 2.** nauk o analizi

analíza -e ž [gr. *ánálisis* iz *analýein* razčleniti, razstaviti iz *ana* + *lýein* odvezati; razvezati, razpustiti; oslabiti, zlomiti] **1.** razčlenjevanje, razčlenitev, členitev kake enote ali celote na njene dele, sestavine **2.** temeljit, izčrpen pregled, presoja, ocena

analogija -e ž [lat. *analogia* iz gr. *analogía* podobnost, ujemanje iz *análogos* analogen] **1.** skladnost, ujemanje, podobnost med predmeti ali pojavi v določenih znamenjih, lastnostih, odnosih **2.** nalika, pojav, da se novi izrazi oblikovno naslanjajo na starejše, bolj ali manj sorodne primere lingv. **3.** način sklepanja po podobnosti log.

anamnéza -e ž [gr. *anámnēsis* spominjanje iz *anamimnēskēin* spominjati se iz *ana* + *mi-*

mnēskēin opominjati; spominjati se, misliti na] Platonov temelj spoznanja, spominjanje na ideje, na spoznanja, ki jih je duša pridobila v nadizkustvenem svetu idej pred vstopom v telo

anánda -e ž [skt. blaženost, sreča] v indijskih filozofijah čista radost, blaženost ob spoznanju najvišje resnice, boga

anáta -é ž [pali *anattá* ne-jaz, brezosebnost iz skt. *anatman*] glavna budistična doktrina, ki uči, da ne znotraj ne zunaj fizične ali mentalne sfere ne obstaja nič, kar bi lahko pojmovali kot sebstvo, dušo ali kakšno drugo trajno substanco

antičen -čna -o [lat. *antiquus* star; staroveški] star-oveški, ki se nanaša na staro grško in rimsko družbo, kulturo, ki je iz starega veka, iz antike ali v zvezi z njo (~a filozofija)

antinomija -e ž [gr. *antinomía*] **1.** nasprotje, navzkrižje med zakoni ali načeli **2. a)** navidezno ali resnično protislovje med dvema trditvama ali sodbama, ki se medsebojno izključujeta, a je obe mogoče razumsko, logično dokazati **b)** nerazrešljivo protislovje med dvema stavkoma, ki sta enake veljave

antitéza -e ž [nlat. *antithesis* iz gr. *antíthesis* iz *anti-tithénai* iz *anti-* + *tithénai* postaviti] **1. a)** nasprotje med dvema pojmom, sodbama; nasprotna trditev ali nasprotje sploh log. **b)** negacija teze, (tezi sočasna) stopnja v dialektičnem razvojnem procesu fil.

antropologija -e ž [gr.] **1.** nauk o človeku in njegovem mestu v svetu fil. **2. a)** človekoslovje, področje biologije, znanost o razvoju človeka, njegovih telesnih in duševnih značilnostih, rasah **b)** skupek znanosti o človeku, ki preučujejo njegovo kulturno in družbeno okolje

antropološki materializem -ega -a *m* filozofska smer, ki zavrača religioznost in pojmuje boga kot pobožanstveno človekovo bistvo

aoristija -e ž [gr. *aoristía*] neodločnost, neopredeljenost grških skeptikov, po mnenju katerih so vse stvari brez razlik in neopredeljive

apatija -e ž [lat. *apathia* iz gr. *apátheia* iz *apathēs* ki ne trpi, ki ne čuti iz *a* + *páthos* patos] **1.** otopenlost, pomanjkanje zanimanja za oko-

lico, za svojo usodo ter odsotnost čustev med.

2. udejanjanje duševnega miru pri stoikih fil.

ápeiron -a *m* [* iz gr. *ápeiros* neomejen, neskončen] pri Anaksimandru izkustveno nedoločljivo in večno počelo, prvi vzrok, prabit, počelo vseh stvari fil.

apercépcija -e ž [a- + percepcija] **a)** samozavedanje, subjektivno zavedanje lastnega zaznavanja **b)** spoznavanje česa, zavestno, dejavno opažanje ali zaznavanje

apodíktičen -čna -o [lat. *apodicticus* iz gr. *apodeiktikós* prikazovalen; prepričevalen, prepričljiv iz *apodeiknýnai* prikazati, dokazati] **1. a)** neizpodbit-en, neizpodbitno dokazan, neovrgljiv (~a trditev) **b)** odločen, trden **2.** (logično) nujen, brezpogojen; ~a *sodba* sodba, ki izraža logično nujnost (npr. vsak krog ima središče) log.

apodíktika -e ž nauk o doka-zovanju

apokatastáza -e ž [iz gr. *apokatástasis* vračanje, vrnitev] **1.** vrnitev v prejšnje stanje, nauk o več-nem vračanju k staremu

apologét -a *m* [nlat. *apologeta* iz gr. *apologésthai* zagovarjati, braniti se] **1.** branilec, zlasti cerkveni pisec, ki brani krščanstvo pred pogani; *fig.* zagovornik (npr. ideje, nauka, gibanja) **2. mn.** apologeti, cerkveni očetje, ki so branili krščanski nauk pred poganskimi pisci ter zagovarjali absolutno resničnost krščanske vere in njeno izvornost fil.

aporetika -e ž [nlat. *aporetica* iz gr. *aporetiké (téchnē)* iz *aporetikós* dvomljiv, skeptičen iz *aporéin* biti izgubljen, brez rešitve iz *apóros* neprehoden, brezizhoden iz *a* + *póros* prehod, izhod] **1.** nauk o problemih **2.** večšina razreševanja aporij fil.

aporija -e ž [lat. *aporía* iz gr. *aporía* iz *apóros* neprehoden, brezizhoden] zagata, problem brez izhoda, nerešljivo protislovje

aposterioren -rna -o [* iz lat. *a posteriori*] izkustven, ki sloni na izkušnji ali praksi, ki izvira iz izkušenj

aprióren -rna -o [* iz lat. *a priori*] **1.** vnaprejšnji, neodvisen od izkušnje, prakse **2. fig.** samovoljen, neutemeljen

apriorizem -zma *m* [angl. *apriorism* iz *a priori*] spoznavnoslovno stališče, ki zagovarja ob-

stoj nekaterih spoznanj neodvisno od izkustva

aprehénzija -e ž [nlat. *apprehensio* iz *ap(p)reh(h)endere* iz *a* + lat. *prehendere* prijeti, vzeti, zgrabiti] **1.** umevanje relativno preprostih objektov fil. **2. a)** razumevanje, spoznanje **b)** slutnja slabega

árhat -a *m* [skt. *tisti*, ki je vreden] razsvetljeni, v teravada budizmu človek, ki doseže razsvetljenje, ker živi po načelih meniške skupnosti rel.

arhé neskl. ž [gr. *arché* prvi, začetek, počelo] prapočelo, večno in neskončno počelo vseh stvari, pravzrok, iz katerega vse izhaja, vse izvira

arhetíp -a *m* [nlat. *archetypum/archetypon* iz lat. iz-virmik iz gr. *archétypon* iz *archétypos* prvonarejen, izviren iz *arhé* + *-tip*] **1.** pralik, prvotna oblika, iz katere so se razvile poznejše **2.** praoblika, pravzor fil.

ásana -e ž [skt. *sedenje*] **1.** pri jogi položaj, obvladovanje telesa in gibanja; tretji izmed osmih delov radža joge fil. **2.** podstavek, sedalo nekaterih indijskih bogov

ataraksija -e ž [nlat. *ataraxia* iz gr. *ataraxía* iz *a* + *tarássein* vzmernirati] stanje brez strasti, ravnodušnost, duševni mir, najvišji cilj stoikov

atmán -a *m* [skt. *dah*; *sebstvo*] v filozofiji vedante, bit, eno, kar prežema in določa vsa živa bitja

atomizem -zma *m* [nlat. *atomismus* lat. *atomus* atom, nedeljiv delec; trenutek iz gr. *átomos* nedeljiv iz *a* + *temnéin* deliti, rezati] naravoslovno-filozofski nazor, po katerem so vse stvari sestavljene iz množice nedeljivih elementov, atomov

atribút -a *m* [lat. *attributum* iz *attribuere* prideliti, pripisati] **1.** značilnost, bistvena lastnost pojava ali predmeta fil. **2.** prilastek, stavčni člen, ki pojasnjuje samostalnik lingv. **3. fig. a)** znamenje, vnanji znak česa **b)** pridevek, dodatek česa

avídja -e ž [skt. *avidya* neznanje, nevednost] v indijskih filozofijah napačno razumevanje narave realnosti, zamenjevanje minljivega z večnim in večnega z minljivim

avtarkija -e ž [lat. *autarcia* iz gr. *autárkeia* iz *au-tárkes* samozadosten, samostojen iz avt- + *arkéin* zadostovati] osvoboditev vseh potreb in užitkov, življenjski ideal stoikov in kinikov

avtognozija -e ž [gr. *autognosía/autógnosis* popolno znanje, poznavanje (samega sebe) iz avto + -gnozija] samospoznanje, filozofski imperativ spoznaj samega sebe

B

bhakti *neskl.* ž [bákti/ skt. ljubezen] v hinduizmu ljubezen, predanost religioznemu principu ali duhovni poti

bhavana-gíta -e ž [bavánga číta/ pali] podzavest, v budistični teoriji o zavesti trenutno mentalno stanje, aktivno med obdobji, ko ni čutne zaznave ali toka misli

bhavana-sóta -e ž [bavánga-sóta/ pali] osrednji pojem budistične teorije o zavesti, nezavedni tok, pogoj življenja in bivanja

bhuta -e ž [búta/ skt. element; ki biva iz *bhu* rasti, bivati] v vedanti element; bivajoče

bíndu -ja m [skt. kapljica, pika, točka] 1. v vedanti izvir, jedro, iz katerega se je razvilo stvarstvo fil. 2. pika na čelu a) simbol hindujske vere b) simbol duhovnega očesa c) lepoto znamenje indijskih žena, ki priča o njihovem zakonskem statusu

biocéntričen -čna -o [nlat.] ki je usmerjen k življenju kot središču fil.

biológizem -zma m [angl. *biologism* iz biolog(ija) + -izem] smer v meščanski filozofiji v 19. in 20. stol., ki vse družbene pojave razlaga kot biološke procese fil.

biopsihizem -zma m [* iz bio- + gr. *psyché* duša] prepričanje, da ima vsak življenjski pojav tudi psihično sestavino fil.

biozóffja -e ž [* iz bio- + gr. *sophía* modrost] življenjska modrost; filozofsko razglabljanje o življenju

brahma -a/-e m [bráma/ skt. *Brahma*] bog stvarnik v sveti trojici hinduizma rel.

brahmačárja -e ž [skt. *brahmacharya* iz *brahma* brahman + *charya* potovanje, pot; pot k

bogu] 1. vzdržnost, obvladovanje čutnosti; celibat rel. 2. prva izmed štirih stopenj življenja v hinduizmu, obdobje študija svetih spisov fil.

brahman -a m [bramán/ skt. *brahman* iz *brh* rasti, bohohiti se] 1. a) prvotno moč navzoča v obredih rel. b) v filozofiji vedante vseobsežna bit, ki je transcendentna in immanentna hkrati fil. 2. tudi **brahmin** -a m a) nekdanj vodilna kasta hindujske skupnosti, ki je skrbel za ohranitev in širitev hindujske kulturne tradicije b) nekdanj pripadnik te kaste; ž brahmanka zgod.

brahmanizem -zma m [bramanízem/ angl. *brahmanism* iz hindi *brahman* brahman] socialni in versko-filozofski sistem v Indiji, nastal v 10. in 9. st. pr. n. št. pol.

brahma-sútra -e ž [bráma-sútra/ skt. *Brahma-sutra*, delo modreca Badaryana (ok. 400 pr. n. št.), izreki, aforizmi brahmana iz *brahman* brahman + *sutra* izrek] sistematična razlaga misli v upanišadah, ki je sooblikovala podlago filozofskemu sistemu vedante; tudi **vedánta-sútra** -e ž fil.

brahmi *neskl.* m [brámi/ skt.] staroindijska pisava, najstarejša poznana pisava, s katero se je zapisoval sanskrt

brahmin -a m [bramín/ angl. *brahmin* iz skt. *brah-man*] gl. brahman

búda -a/-e m [skt. *buddha* prebujeni, razsvetljeni iz *budh* zbuditi, vedeti, doumeti] prebujeni, v budizmu človek, ki se je osvobodil iz krogotoka življenja in smrti in dosegel najvišje razsvetljenje

budístičen -čna -o [angl. *buddhistic* iz *Buddha* Buda] ki se nanaša na budizem (~a doktrina, ~a teorija, ~i element)

budízem -zma m [angl. *buddhism* iz skt. *bud-dha* buda] na zavedanju minljivosti in sočutju utemeljeni etični in filozofski nauk Bude iz 6. stol. pr. n. št., ki se je v nekaterih državah Vzhodne Azije pozneje razvil v religijo fil.

C

causa *citat.* [/káuza/ nlat. iz lat. iz *cavere* paziti se, zavarovati se iz * gr. *akoúein* slišati] smoter, na-men; vzrok, povod

činik - a *m* [iz gr.] gl. kinik

circulus vitiosus *citat.* [/církulus viciózus/ lat.]

1. za-čarani krog, napaka v dokazovanju, če se opira dokaz na trditve, ki jo je treba dokazati log. 2. *fig.* brezizhodni položaj

civilizacija -e ž [fr. *civilisation* iz *civiliser* civilizirati] 1. stopnja družbenega, ekonomskega, tehnološkega, političnega in kulturnega razvoja človeške družbe ali njenih delov v določenem obdobju 2. kulturni in materialni dosežki posameznega naroda ali skupine narodov v določenem času in na določenem prostoru

civilizirati -am *dov. in nedov.* [fr. *civiliser* iz *civil* civilen] širiti civilizacijo

Č

čakra -e ž [skt. *akra* kolo] v filozofiji joga energijsko središče, skozi katero v telo prihaja vitalna energija, ki vsem bitjem omogoča življenje, človeku pa tudi duhovni razvoj

číta -e ž [skt. *citta* zavest, duševnost] v indijski filozofiji podlaga mišljenju, na katero vplivajo vsi mentalni procesi in izkušnje človeka

D

dao -a *in neskl. m* [táo/ kit. pot, metoda, nauk, doktrina; Pot po kateri je treba hoditi] eden ključnih kitajskih filozofskih moralnih verskih pojmov; *tudi táo* -a *m* fil.

daoíst -a *m* [angl. *taoist* iz kit. *dao dao*] priverženec daoizma; *tudi táoíst* -a *m*

daoístičen -a -o [angl. *taoistic* iz iz kit. *dao dao*] ki se nanaša na daoiste ali daoizem (~i element, ~i modrec); *tudi táoístičen* -čna -o

daoízem -zma *m* [iz angl. *taoism* iz kit. *dao dao*] kitajski filozofski in religiozni nauk iz konca 5. stol. pr. n. št. in v 4. stol. pr. n. št.; *tudi táoízem* -zma *m*

daršana -e ž [skt. *darsána* videnje, mnenje, stališče] 1. v hinduizmu s notranjim ali zunanjim videnjem ugledati božansko 2. naziv za šest indijskih klasičnih filozofskih sistemov, ki na različne načine poskušajo opisati resnico in poti do nje, pomenijo temelj hinduizma

dasein -a *m* [dázájn/ nem. *D-* bivanje, obstoj] tubit, bit človeka v svetu, v Heideggerjevi filozofiji človekovo bivanje v svetu tu in zdaj; znotrajsvetno bivajoče

deducirati -am *nedov.* [lat. *deducere* izvajati iz *de-* + *ducere* voditi; peljati] izvesti, izvajati kaj iz česa; sklepati iz splošnega na posamezno; dokazati kaj na podlagi že dokazanih dejstev

deductio ad absurdum *citat.* [/dedúkcio ad absúrdum/ lat.] dokazovanje nepravilnosti kake trditve s tem, da se pokaže na protislovne sklepe, ki iz nje logično izvirajo log.

dedúkcija -e ž [lat. *deductio* iz *deducere* deducirati] 1. izvajanje, izpeljevanje 2. izvod, sklepanje iz splošnega na posamezno **dedúkcíjski** -a -o ki se nanaša na dedukcijo (~i dokaz)

deduktíven -vna -o [nlat. *deductivus* iz lat. *deducere* deducirati] dedukcijski, ki je osnovan na dedukciji, ki izvira iz dedukcije (~a metoda, ~o sklepanje)

deduktívízem -zma *m* [angl. *deductivism* iz *deductive* deduktiven] nazor, po katerem lahko do vseh pomembnih resnic o svetu pridemo brez izkustva in opazovanja, z logičnim izpeljevanjem iz primarnih resnic

defínícija -e ž [lat. *definitio* določitev, omejitev iz *definire* definirati] 1. vsebinska določitev pojma, logična opredelitev pojma 2. logična operacija, s katero se opredeli obseg in vsebina kakega pojma s pomočjo drugih pojmov log.

defíníéndum -a *m* [lat. ki se mora določiti iz *definire* definirati] pojem oz. jezikovni izraz, ki ga definira-mo

defíníens -a *m* [lat. ki določa iz *definire* definirati] pojem ali jezikovni izraz, s katerim definiramo drug pojem oz. izraz

defínírati -am *dov. in nedov.* [fr. *définir* iz lat.

defin-ire omejiti, odrediti, določiti iz *de*¹ + *finis* konec, zaključek; meja] natančno določiti vsebino pojma, logično opredeliti kak pojem

deizem -zma *m* [fr. *déisme* iz lat. *deus* bog] nazor, razširjen v 16., 17. in 18. stol., ki odklanja osebnega boga, razodejte in vero, zanika božje vplivanje na svet in priznava le prvega gibalca, brezosebni pravzrok

dekártovec -vca *m*, **dekártovka** -e *ž* [po R. Descartesu, matematiku in filozofu, 1596–1650] privrženec Descartesovega nauka

demiúrg -a *m* [gr. *demiourgós* obrtnik, roko-delec, stvarnik sveta iz *démios* javno + *ér-gon* delo] pri gnostikih, novoplatonikih, pitagorejcih stvaritelj materialnega sveta, tostranstva ločen od najvišjega onstranskega boga fil. rel.

deóntičen -čna -o [angl. *deontic* gr. *déon*, *dé-ontos* kar je treba, prav] ki se nanaša na obveznosti, dovoljenosti in prepovedanosti lingv. *~a lógika* -e -e *ž* logika normativnih stavkov, zahtev, prepovedi, dopustitev; del modalne logike log., fil.

determinízem -zma *m* [nem. *Determinismus* iz lat. *determinare* determinirati] nauk, po katerem se vse razvija po objektivnih zakonih, ki so neodvisni od človekove volje ali delovanja

dharana -e *ž* [/dárana/ skt. *dharana*] popolna osredotočenost na objekt, idejo, misel, šesti od osmih delov radža joge

dharani -ov *m mn*. [/dárani/ skt. celotna, univerzalna podpora] v budizmu in hinduizmu sveti verzi, ki se recitirajo zato, da bi se povečala osredotočenost in razvile vrline ter odlike, zapisane v verzih rel.

dharma -e *ž* [/dárma/ skt. pravičnost, odgovornost, zakon bivanja, etika, vrlina] **1.** temeljni pojem v indijskih filozofijah, ki pomeni izpolnitev usode ali dolžnosti; postopek, ki pelje človeka po poti kreposti, vrline in duhovnega napredka **2. a)** univerzalni inherentni zakon kozmosa **b)** dolžnost posameznika do družbe **c)** dolžnost življenjskih obdobj **č)** osebna pot, zaveza, dolžnost

dhárma-čákra -e *ž* [/dárma čakra/ skt. dharm

+ čakra, kolo zakona] kolo dharne, v budizmu doktrina, ki jo je osnoval Buda, sestojča se iz Stirih »plemenitih resnic«, temeljev budizma

dialéktičen -čna -o [gr. *dialek-tikós* iz *dialé-gesthai* govoriti, pogovarjati se iz *dialégein* iz dia- + *légein* govoriti] ki se nanaša na dialektiko, ki sloni na dialektiki, je v skladu z dialek-tiko (~i proces) *~a metóda* -e -e *ž* metoda znanstvenega spoznanja, ki gleda na vse pojave s stališča gibanja in razvoja *~i materialízem* -ega -zma *m* historični materializem, teoretična osnova znanstvenega socializma fil.

dialéktik -a *m* [iz gr. *dialektikós* dialektičen] **1.** prvotno: kdor spretno razpravlja o čem **2.** privrženec dialektične filozofije; *fig.* kdor spretno uporablja dialektiko; prodoren mislec ali govornik

dialéktika -e *ž* [gr. *dialektiké téchne* govorniška spretnost] **1. a)** pri starih Grkih spretnost v ugotavljanju resnice z razkrivanjem protislovij v nasprot-nikovih trditvah **b)** nauk, ki poudarja delovanje nasprotij kot temelj spreminjanja, gibanja in razvoja ter jih zoperstavlja stanju in nespremenljivosti biti **2.** vsestranski nauk o razvoju narave, človeške družbe in mišljenja

dianoétičen -čna -o [gr. *dianoetikós* razumen, preu-daren] razumen; razumski; *~e kreposti* pri Aristotelu razumske kreposti (npr. modrost), v nasprotju z etičnimi, nravnimi krepostmi, npr. pravičnostjo **dianoétika** -e *ž* umetnost mišljenja

dianója -e *ž* [gr. *diánoia*] sposobnost ali moč mišljenja; razum, razmišljanje; prepričevanje

dinamízem -zma *m* [nlat. *dynamismus* iz gr. *dýna-mis* sila] **1.** dinamičnost, razgibanost; živahnost; spremenljivost **2.** filozofski nauk, ki pojmuje vse obstoječe kot vključujoče silo, gibanje, dinamiko fil. **3.** verovanje, da imajo nekatere osebe ali stvari nadnaravno silo

disjunktíven -vna -o [iz lat. *disiunctus*] **1.** ločilen, ločen **2.** nasproten, izključilen ki se nanaša na nasprotno pojma log.; *~a sodba* -e

-e ž sodba ali sklep z disjunktivnimi, izključilnimi pojmi, kjer se sklepa z veznikom: ali – ali

diskúrz -a m [lat. *discursus* razgovor] **1.** razgovor, razpravljanje; govor; predavanje **2.** razglabljanje o sklopu znanstvenih, filozofskih ali metodoloških vprašanj, ki na podlagi razumskega spoznanja in dokazovanja iz delov gradi celoto fil.

diskurzíven -vna -o [nlat. *discursivus* iz lat. *discursus* beganje, tekanje, letanje sem ter tja; govorjenje o čem] ki se opira na razumsko, logično razčlenjevanje s prehajanjem s predmeta na pred-met (~i sklep, ~o mišljenje) fil.

diskusija -e ž [nlat. iz lat. *discussio* pretresanje; razglabljanje] razprava, razpravljanje o čem, obravnavanje česa

díš -a m [ar. *dis* zunanji prostor] prostor v empiričnem smislu, prvenstveno kot stran sveta, smer, lega, položaj

divinácija -e ž [lat. *divinatio* iz *divinus* božji; pre-roški] **1.** napovedovanje prihodnosti **2.** taka napoved; prerokba **3.** preroška slutnja

divinizírati -am *dov. in nedov.* [fr. *diviniser* iz *divin* božji iz lat. *divinus* božji; preroški] **1.** pobožanstviti, uvrstiti med bogove **2.** oboževati, častiti kot boga

docta ignorántia *ciat.* [/*dócta ignoráncia*/ lat. uče-na nevednost] najvišja stopnja učenosti je v spoznanju nespoznatosti Boga, v zavedanju lastne nevednosti in v prepuščanju Njegovi milosti

dógma -e ž [nlat. iz lat. iz gr. *dógma* mnenje; načelo iz *dokéin* zdeti se; meniti] **1.** v antiki **a)** odlok oblasti ali vladarja **b)** načelo, nauk, ki ga pripadniki posamezne filozofske šole sprejemajo kot resničnega zgod., fil. **2.** trditev, ki je sicer neznanstveno in avtoritativno poimenovana kot absolutna resnica; nedokazano mnenje ali trditev

dogmátíčen -čna -o [iz gr. *dogmatikós* iz *dógma* dogma] **1.** ki je postavljen kot dogma, ki se nanaša na dogmo (~a definicija, ~i nauk) **2.** ki ne dopušča pomislekov, ugovorov, preverjanja (~o mnenje, ~o načelo, ~o ravnaje)

dogmátik -a m [* iz lat. *dogmaticus* dogmatičen] **1.** kdor kaj dogmatično trdi ali se natančno, togo drži dogem; ž **dogmátičarka**

dogmátika -e ž [fr. *dogmatique* iz dogmatičen] **1.** nauk o verskih dogmah **2.** sistem verskih dogem teol.

dogmatízem -zma m [nlat. *dogmatismus* iz gr.] **1.** način mišljenja, ki se opira, sklicuje na dogme; *fig.* nekritičen odnos do česa **2.** dogmatično mnenje, trditev ipd.

dóksa -e ž [gr. *dóksa* mišljenje; slava] predstava, mnenje, v pomenu nedokazane trditve fil.

-doksen [iz gr. *dóksa* mišljenje; slava] zadnji del zloženka, ki izraža tistega, ki misli, poučuje, slavi

-doksija [gr. *doksia* mišljenje, verovanje, slavljenje iz *dóksa* mišljenje, slava] v zloženkah: mišljenje, verovanje, poučevanje, slavljenje

dokso- [iz gr. *dóksa*] v zloženkah: mišljenje, verovanje; slava (navadno v filozofski in teološki terminologiji)

doksográf -a m [gr. *dóksa* mnenje/dokso- + -graf] ime za grške učenjake, ki so pregledno, urejeno po problemih prikazovali filozofske nauke

doksografija -e ž [dokso- + -grafija] **1.** zgodovinski in kritični pregled kakega filozofskega nauka fil. **2.** v antičnih književnostih zbiranje in sestavljanje zbirk modrih izrekov lit.

dualízem -zma m [nlat. *dualismus* iz lat. *dualis* dvo-jen] **1.** dvojnost, dvodelnost, prisotnost dveh enakovrednih, enako pomembnih sestavin **2.** smer, ki upošteva dve temeljni, običajno nasprotni si načeli (npr. dobro – zlo; duhovno, materialno ipd.) fil.

duhkha -e ž [/*dúkha*/ skt. trpljenje, bolečina] v indijskih filozofijah trpljenje, nezmožnost trajne zadovoljitve, katere vzrok je nestanovitnost in spremenljivost celotnega stvarstva

dúragraha -e ž [hindi] v Gandijevi filozofiji pojem, ki je označeval pasivni odpor, kljubovalnost pa tudi pristransko delovanje v prid sebičnemu cilju

dvaita -e ž [dvájta in dvaíta/ skt. dvojen, dvojnosta] v vedanti doktrina, po kateri najvišja realnost sestoji iz dveh nezdružljivih substanc, principov (npr. dvojnost boga in duše)

dýnamis -a m [dínamis/ gr. sila] modalna odredba, s katero se označuje možnost kake stvari ali bitja, da z gibanjem postane resničeno

džánána -e ž [skt. jnana spoznanje, vednost] v filozofiji joge, vedanti, neposredni uvid v resnično naravo stvarstva, spoznanje najvišjega

E

edúkcija -e ž [lat. *educio* iz *educere* izvleči] v sholastični filozofiji izpeljava forme iz potence

eidetika -e ž [ejdétika/ iz gr. *eidos*] **1.** veda, ki preučuje nastajanje človeških predstav v mladostni dobi in pomen »podob« v oblikovanju teh predstav psih. **2.** nauk o bistvih, »bistvogledje« fil.

eidetski -a -o [ejdétiski/ iz gr. *eidos*] ki zadeva lik, videz, predstavnost **-a redukcija** -e -e ž v fenomenologiji metoda, ki skuša z abstrahiranjem vseh postranskih lastnosti opazovanega predmeta priti do pravega bista stvari

eidos -a m [jdos/ gr. *eidos* lik, podoba] **1.** ideja, nespremenljivo bistvo stvari; forma, lik, podoba fil. **2.** v logiki vrsta, rod

eklektícizem -zma m [angl. *eclecticism* iz gr. *eklektikós* izbiren] **1.** filozofski nauk, po katerem je bolje prevzeti teze iz različnih sistemov, če jih je le mogoče med seboj uskladiti, kakor pa postavljati nov, samostojen sistem fil. **2.** *slabš.* zbir nauk od vsepovsod, raznorodn, neenoten sistem

ekléktičen -čna -o [angl. *eclectic* iz gr. *eklektikós* izbiren] **1.** ki se nanaša na eklekticizem ali eklektika (~i svetovni nazor) **2.** izbran, ki izvira iz raznih virov, nauk, sistemov

ekléktik -a m [angl. *eclectic* iz *eclecticism* eklekticizem] ž eklektičarka **1.** kdor misli ali ravna eklektično, izbira misli iz raznih virov, nauk, sistemov **2.** privrženec, privrženka eklekticizma

ekpiróza -e ž [gr. *ekpýrosis* uničenje z ognjem] konec sveta v ognju in stalno ponovno rojevanje iz njega (po učenju grškega filozofa Heraklita)

eksisténcia -e ž [nlat. *existentia* iz lat. *existere* bivati, biti] bivanje, bitje, obstoj; to, da nekaj je, v nasprotju od tistega, kaj je (esenca, bistvo) **a)** materialna ali duhovna navzočnost v stvarnosti **b)** v eksistencializmu izraz označuje zgolj človekovo bivanje

eksistenčial -a m [iz nlat. *existentialis*] v filozofiji eksistence temeljno človekovo določilo biti (npr. biti končen, zgodovinskost, strah, krivda)

eksistenčialen -lna -o [nlat. *existentialis* iz lat. *ex(s)istere* pojaviti se, izvirati] bivanjski, ki se nanaša na eksistenco

eksistenčialíst -a m, **eksistenčialístka** -e ž [fr. *existentialiste* iz *existentiel* življenjski iz nlat. *existentia* obstanek; bivanje] privrženec, privrženka eksistencializma fil.

eksistenčialízem -zma m [fr. *existentialisme* po dan. *existentsforhold* pogoj bivanja] filozofija eksistence, filozofska usmeritev, ki je poudarjala razumevanje ekistence posameznika kot končnega bitja, skozi katero se razpira svet, njegovega odnosa do smrti, smisla življenja in dejavnosti **eksistenčialístičen** -čna -o ki se nanaša na eksistencializem

eksistenččen -čna -o [iz lat. *ex(s)istens* iz *ex(s)istere* pojaviti se, izvirati] bivanjski **a)** ki je življenjsko pomemben (~i minimum) **b)** ki se ukvarja z vprašanji človeškega obstoja (~i strah človeka)

eksisténten -tna -o [lat. *ex(s)istens* iz *ex(s)istere* pojaviti se, izvirati] obstoječ, ki obstaja, biva

eksistíratí -am *nedov.* [lat. *ex(s)istere* pojaviti se, izvirati] biti, bivati, obstajati; živeti, shajati

ekvilibrízem -zma m [* iz fr. *equilibriste*] nauk o tem, da ima človek lahko v svojih dejanjih pravo svobodo samo takrat, ko doseže popolno ravnovesje v svojih pobudah

elán -a m [fr. *élan* polet iz *élaner* zagnati] **1.** polet, vnema; velika stopnja duševne pripravljenosti za kako delo **2.** v zvezi: življenj-

ski ~ življenjski gon, ustvarjalna sila, ki je osnova razvoja živih bitij fil.

eleát -a m [po Elea, antično grško mesto v južni Italiji] privrženec idealistične smeri v grški filozofiji, ki je zagovarjal eno, negibno in večno bit ter ugovarjal Heraklitovemu nauku o razvoju in spreminjanju v naravi (6.–5. stol. pr. n. št.)

elemčnt -onta m [lat. *elementum* prasnov; začetek] **1.** v antični filozofiji prasnov, eno od štirih počel, iz katerih sestoji vesolje: ogenj, voda, zemlja, zrak fil. **2.** osnova, podlaga; osnovna sestavina sploh

emanácija -e ž [nlat. *emanatio* izliv, iztekanje iz *em-anare* teči iz, izvirati, razširjati se iz *e-* + *manare* teči] **1. a)** razširjanje, izžarevanje (npr. narodne za-vesti) **b)** rezultat takega izžarevanja; ~ **duha** stvaritev, proizvod duha **2.** izhajanje vsega bivajočega iz najvišjega izvora, najvišjega bitja fil.

emanatízem -zma m [angl. *emanatism* iz lat. *emanatio* emanacija] naziranje da svet izvira iz praizvira, iz božanskega Enega, da je svet emanacija božanskih sil, da nepopolno izhaja iz popolnega, Absolutnega

emergéncia -e ž [lat. *emergere* ven potegniti, vzplavati, pojaviti se] **1.** nepričakovan dogodek, nenaden pojav, izbruh **2.** spontan pojav nove nepredvidljive stopnje v dogajanju ali razvoju fil.

empírjia -e ž [nlat. *empiria* iz gr. *empeiria* iz *émpiros* izkušen] izkustvo, spoznanje, ki temelji na neposrednem čutnem zaznavanju, opa-zovanju

empírio- [iz gr. *empeiria* izkustvo] v zloženkah: iz-kušnja, izkustvo

empíriokritícizem -zma m [angl. *empiriocriticism*] spoznavnoteoretska smer, ki poudarja čisto izkustveno spoznanje

empíriomónízem -zma m filozofska smer, po kateri je izkustvo edini vir in meja spoznanja

empírízem -zma m [nlat. *empirismus* iz gr. *empeiria* izkustvo] **1.** spoznavnoslovna smer, ki izvaja vse spoznanje iz čutnega izkustva in zavrača vse oblike zunaj čutnega npr. spekulativnega spoznanja **2.** metoda, ki se ome-

juje na izkustva (npr. na področju znanstvenega preučevanja, raziskovanja, poučevanja, učenja)

energetízem -zma m [fr. *énergétisme* iz *énergétique* energetičen] filozofska smer po kateri je vse bivajoče rezultat delovanja različnih oblik energije

energíja -e ž [nlat. *energia* iz gr. *enérgeia* dejavnost, učinek iz *energés* delujoč, učinkovit] **1.** veličina, s katero merimo količino gibanja teles; *fig.* (življenjska) dejavnost; (dejavna, delujoča) sila; moč; krepkost; oddločnost; zmožnost, zmogljivost **2.** dejstvo, dejavnost, v nasprotju z možnostjo fil.

éns -a m [nlat. iz lat. *esse* biti] stvarno bivajoče, bitje, stvar ~ **racionis** zgolj v našem mišljenju bivajoče

entelehíja -e ž [gr. *entelécheia* »smoter ima v sam-em sebi« iz *en* v + *télos* popolnost + *échein* imeti, držati; braniti, ščititi] gibalo in načelo smotnega razvoja; uresničitev tistega, kar je bilo le v možnosti, dopolnitev potencialnega v aktualno; kar je končano, dopolnjeno, dovršeno

entítéta -e ž [nlat. *entitas* iz *ens, entis* bitje iz lat. *esse* biti] kar je, obstaja ne glede na lastna določila in povezanost z drugim, danost; (tu)bivanje, obstoj neke stvari, eksistenca; (realno) bitje, stvar (-e v prostoru in času)

éon -a m [lat. *aeon* iz gr. *aión* vek, doba] **1.** doba, vek; (večno, nespremenljivo) trajanje; večnost, neskončnost **2.** emanacija božanskega, ki se giblje proti snovnemu svetu, a se vedno znova vrača v svoj izvor

epikuréízem -zma m [nlat. *epicureismus* po *Epicuru* Epikur, grški filozof 341*–270 pr. n. št.] epikurejstvo **1.** nazor katerega glavne značilnosti so čutna zaznava kot izvor spoznanja, atomizem ter čutno ugodje kot podlaga za doseganje duševnega miru in sreče fil. **2.** uživaštvo, način življenja, ki teži k telesnemu uživanju in udobnostim

epikuréjéc -jca m [nlat. *epicureus* iz gr. *epí-kouros*] **1.** privrženec Epikurjevih naukov **2.** uživač, lahkoživec, nasladnež, kdor vidi najvišji namen življenja v čutnem uživanju

epikuréjski -a -o [lat. *epicureus* po *Epicuru*

Epikur, grški filozof 341*–270 pr. n. št.] ki se nanaša na epikureizem

epistemologija -e ž [nlat. *epistemologia* iz gr. *epistéme* znanje, znanost + -logija] **1.** vedoslovje, nauk o človeškem védenju, znanju **2.** filozofska disciplina, ki obravnava izvor, strukturo, metodo spoznavanja in veljavnost spoznanja, spoznavna teorija **3.** filozofija znanosti

epístemon -a m [iz gr. *epistéme* znanje] **1.** v antiki, na izkušnji utemeljeno spoznanje fil. **2.** znanstveni priročnik

epoché *citat.* [/epohé/ lat. iz gr. *epoché* epoha] **1.** pri skeptikih vzdržanje dajanja sodb, zadržanje sodb **2.** v fenomenološki metodi izključitev realne zgodovinskosti predmeta, da bi lahko neposredno uzrli njegovo bistvo

erístičen -a m [nlat. *eristicus* iz gr. *eristikós* ki rad razpravlja; prepirljiv, zvižacen iz *erízein* prerekati se, kregati se; tekmovati] ki rad razpravlja; ki je večš v prerekanju (~a šola)

erístik -a m [nlat. *eristicus* iz gr. *eristikón* iz *eristikós* erističen] **1.** kdor spretno razpravlja, mojster v eristiki **2.** privrženec eristične filozofske šole iz Megare

erístika -e ž [nlat. *eristica* (*ars*) iz *eristicus* erističen] spretnost v razpravljanju ali prerekanju, prepiranje

• **ros** -a m [nlat. iz lat. ljubezen iz gr. *éros* iz *Éros* Eros, grški bog ljubezni] **1. a)** poželenje, sila, strast, življenjski gon, sila po ohranjanju življenja **b)** ljubezen, zlasti čutna **2.** platonična ljubezen, hrepenenje, težnja k resnici, spoznanju in lepoti; (filozofski) nagon po spoznanju idej, ljubezen do modrosti fil.

esénca -e ž [nlat. *essentia* iz lat. bistvo iz *esse* biti] **1. a)** bistvo, celot(a)nost bistvenih lastnosti česa; *fig.* bistvo, jedro **b)** bit, nekaj, kar obstoji fil. **2.** cvet, izvleček, tj. bistvena sestavina (npr. plodov, zelišč, drog, preparatov); sok, izvarek

esenciálen -lna -o [nlat. *essentialis* iz lat. *essentia* esenca] **1. a)** bistven, ki se nanaša na bistvo; poglaviten (~a sestavina) **b)** nujno potreben, nepogrešljiv, nujen za normalno delovanje

estét -a m [fr. *esthete*, 1882, Goncourt, iz gr.

aísthētés kdor čuti iz *aísthánesthai* čutiti] **1.** kdor ima razvit, prefinjen estetski čut **2.** kdor gleda vse bolj ali zgolj z estetskega stališča; uživalec lepote

estétičen -čna -o [fr. *esthétique* iz gr.] gl. estetski

estéticizem -zma m [fr. *esthéticisme* iz gr.] **1.** pojmovanje, ki šteje umetnost za najvišjo vrednoto in najvišjo obliko človeške ustvarjalnosti **2.** pretirano povzdí govanje umetnosti, prenašanje estetskih načel in meril na druga področja **3.** želja po »čisti umetnosti«, v umetnosti beg od življenja k lepoti in poveličevanju oblik

estétik -a m [iz gr. *aísthetiké* znanost o čutnem zaznavanju] ž estetičarka; **1.** kdor se ukvarja z estetiko; poznavalec, poznavalka estetiike in umetnosti **2.** strokovnjak, strokovnjakinja za umetnostna vprašanja

estétika -e ž [nlat. *aesthetica* iz gr. *aísthetikós* ki je sposoben zaznavati; ki se nanaša na opazovanje iz *aísthētós* kar se lahko zazna, spozna, opazi s čuti iz *aísthánesthai* čutiti, opažati] **1.** znanost o lepem, njegovem načinu bivanja, njegovih zakonitostih in normah, ter o mestu lepega v umetniškem ustvarjanju fil. **2.** načela o lepem v umetniškem delu

estétski -a -o [gl. estet] *tudi* **estétičen** -čna -o lep; lepoten, lepočuten, ustrezen čutu za lepoto

éter -tra m [nlat. *aether*, fr. *éther* iz lat. *aether* jasnina, zrak, nebo iz gr. *aithér* iz *aithéin* zažgati] **a)** pri grških filozofih prasnov, ki napolnjuje prostor, Kozmos, poleg ognja, vode, zemlje in zraka peti element fil. **b)** hipotetična snov, za katero so mislili, da izpolnjuje ves prostor in da je sredstvo, po katerem potuje svetloba fiz. **c)** zrak, ozračje

étika -e ž [lat. *ethica*, *ethice* iz gr. *ethiké* (*téchne*) iz *ethikós* etičen] **1. a)** nauk, ki obravnava načela pravičnega, dobrega in moralnega delovanja **b)** sistem načel o moralnih dolžnostih ljudi (do družbe, družine, bližnjega) fil. **2. a)** moralna načela, norme ravnanja v določenem poklicu **b)** etičnost, npravnost, npravnost; moralnost

evangélij -a *m* [nlat. *evangelium* iz gr. *euaggélion* razveseljiva vest, razveseljivo poročilo, naznanilo iz *euáγγελos* ki prinaša dobre novice iz *ev-* + *áγγελos* sel, odposlanec] **1.** Novozavezni spisi o Jezusu iz Nazareta, njegovem življenju in delih, napisani v 1. stol. n. št. **2. a)** vsi štirje evangeliiji skupaj **b)** evangeliar **3.** krščanska vera, Kristusov nauk o skorajšnjem prihodu božjega kraljestva rel.

evdajmonija -e ž [nlat. *eudaimonia* iz gr. *eudaimonía* iz gr. *e•* dober, pravilen + *daímon* demon] sreča, blaženost

evdajmonizem -zma *m* [nlat. *eudaimonismos* iz gr. *eudaimonía* evdajmonija] smer v idealistični etiki, ki šteje prizadevanje po sreči za najvišji namen in smisel človeške dejavnosti

evhemerizem -zma *m* [angl. *euhemerism* iz lat. *Euhemerus* po filozofu Euhemeru, 4. stol. pr. n. št.] nauk filozofa Euhemera, ki je trdil, da so bili grški bogovi in mitološka bitja prvotno le znameniti ljudje, po smrti razglašeni za bogove

evtímiya -e ž [gr. *euthymía* iz *e•* dobro, prav + *thýmos* duša, volja] veselje, vedro razpoloženje, duševna umirjenost, ki so posledica prave mere in harmoničnega življenja, temeljna kategorija Demokritove etike; *fig.* dobra volja

ezot•ričen -čna -o [gr. *esoterikós* notranji] **1.** notranji, namenjen ali razumljiv ozkemu, zaprtemu krogu ljudi; *fig.* skriven, zaupen **2.** strogo znanstven, strokoven

ezot•rik -a *m* [iz gr. *esoterikós* notranji iz *esóteros* iz *éso*, *eíso* notri, v, znotraj] ž ezoteričarka **1.** posvečenec, izbranec (nekateri starogrški filozofi so le izbranim učencem zaprli bistvo svojega nauka); *fig.* izbranec, izvoljenec, kdor je poučen o skrivnostih kake skupnosti; kdor pozna bistvo kakega nauka **2.** strokovnjak

ezot•rika -e ž [iz gr.] v grški antiki skriven nauk, dostopen le zaprtemu, posebno posvečenemu krogu

F

falsáfa -e ž [ar. filozofija] v islamu naziv za filozofijo

fenoméń -a *m* [iz gr. *phainómenon* pojav iz *pháinein* pokazati, prikazati se; svetiti; svetiti se] **1.** pojav, kar se kaže in je čutno zaznavno (biološki ~, družbeni ~, socialni ~) **2.** nenavaden, izjemen pojav (npr. v naravi); redkost, znamenitost, izjema **3.** pojav, kar je čutno spoznavno, stvar za nas, v nasprotju s stvarjo na sebi, ki je izkušnji nedostopna fil.

fenomenálen -lna -o [nem. *phänomenal* iz gr. *phainómenon* fenomen] **1.** pojavnosten, ki se nanaša na pojavnost, fenomene, fenomenologijo **2. a)** ki se od običajnega loči po veličini, izjemnosti, se pojavlja v veliki stopnji (~i spomin) **b)** izjemen, izreden, poseben, zna-menit, nenavaden

fenomenalizem -zma *m* [nlat. *phaenomenalismus* iz *phaenomenalis* fenomenalen] spoznavoslovno naziranje, da so objekt spoznanja le pojavi

fenomenológ -a *m* [nlat.] predstavnik ali privrženec fenomenologije; ž fenomenologinja fil.

fenomenologíja -e ž [nem. *Phänomenologie*] **1.** filozofska smer, nauk o pojavih, utemeljen na metodi zrenja pojavov brez njihovih pojmovnih določil, katere izhodišče je bilo: nazaj k stvarem samim fil. **2.** smer v psihiji, ki želi jasno opredeliti in razmejiti psihopatološke pojave

fenomenolóški -a -o ki se nanaša na fenomenologijo (~a redukcija) -a *metóda* -e -e ž metoda, ki reducira predmet zavesti na bistvo

feurbachovec -vca *m*, **feurbachovka** -e ž [föjrbahovec, föjrbahovka/ po filozofu L. Feuerbachu, 1804–1872] privrženec, privrženka Feuerbachovega antropološkega materializma

fideízem -zma *m* [fr. *fidéisme* iz lat. *fides* vera] teološko filozofska smer, ki šteje razodetje in vero za najvišji vir spoznanja ter s tem nasprotuje primatu razuma in znanosti fil.

fíkr -a *m* [ar. misel, razmišljanje] **1.** v islamski

filozofiji in teologiji izraz za sposobnost mišljenja, razmišljanja o predmetu spoznanja **2**. v islamski mistiki osredotočenost na versko temo, idejo in njeno ponotranjenje

fil-, filo- [nlat., gr. *phil(o)-* iz gr. *philos* ljubljen, mil; ljubeč, naklonjen; ljubitelj] v zloženkah: ljubezen, nagnjenost k

filologija -e ž [iz lat. *philologia* iz gr. *philologia* iz *philologos* filolog] jezikoslovje, znanost o jeziku v širšem pomenu; preučevanje jezika, književnosti, pisanih spomenikov in ljudskih običajev

filomatija -e ž [angl. *philomathy* iz gr. *philomath(e)ia*] vedoželjnost; ljubezen do znanosti

filozóf -a m [lat. *philosophus* iz gr. *philósophos* ki ljubi modrost, raziskuje, preskuša] ž filozofinja **1**. strokovnjak za filozofijo **2**. kdor razmišlja o splošnih življenjskih vprašanjih; mislec, modrec; modrijan

filozofáster -tra m [nlat. *philosophaster*] kdor neznanstveno razpravlja o filozofskih vprašanjih

filozofém -a m [iz gr. *philosóphema* iz gr. *philosopheîn* filozofirati] demonstrativni dokazni postopek ali silogizem fil.

filozofija -e ž [nlat. *philosophia* iz gr. *philosophía* ljubezen do modrosti iz *philósophos* filozof] **1**. modroslovje, veda, ki preučuje naravo sveta, njegov ustroj in položaj človeka v njem **2**. *zast.* družbene in humanistične znanosti in umetnosti **3**. sistem teoretičnih načel kakega znanstvenega, umetniškega področja **4**. *pog.* niz vrednosti, idej in mišljenj posameznikov ali določene družbene skupine; ~ *zgodovine* filozofska disciplina, ki se ukvarja s spoznavanjem biti, namena in smisla zgodovine ~ *eksistence* -e ~ ž več filozofskih smeri iz 20. stol., ki postavljajo v središče osebno človekovo eksistenco

filozofirati -am *nedov.* [fr. *philosopher* iz lat. *philosophari* iz *philosophus* filozof] razmišljati na filozofski način, razglabljati o filozofskih vprašanjih

filozófski -a -o [gl. filozof] ki se nanaša na filozofe ali filozofijo (~a abstrakcija, ~a disciplina, ~a fakulteta, ~a misel, ~a refleksija, ~a

vprašanja, ~i imperativ, ~i nauk, ~i pojem, ~i sistem, ~o naziranje-je); ~a *šola* učenci ali privrženci kakega filozofa, ki razvijajo njegov nauk

finalén -lna -o [lat. *finalis* končen iz *finis* konec, zak-ljuček; meja, cilj] **1**. končen, sklepen (~a tekma) **2**. ki se nanaša na končni cilj, namen; smotrni fil. **3**. nameren, izražajoč namen (~i stavek) lingv.

finalističen -čna -o [nlat. *finalisticus*, angl. *finalistic* iz *finalism* finalizem] ki se nanaša na finalizem

finalízem -zma m [nlat. *finalismus*, angl. *finalism* iz lat. *finalis* finalen] idealistični filozofski nauk, po katerem ima vse dogajanje v naravi in družbi svoj cilj, namen

finalnóst -i ž [gl. finalen] **1**. namernost lingv. **2**. določenost vsega dogajanja v naravi in družbi glede na cilj (~ zgodovine) fil.

fnitízem -zma m [angl. *fnitism* iz *fnite* končen iz lat. *fnire* končati + *-ism*] nauk o končnosti sveta in človeka

fízika -e ž [nlat. *physica* iz gr. *physiké (téchné)* veda o naravi iz *phýsis* rojevanje; oblikovanje; rast; narava, bivanje] veda, ki se opira na opazovanje, o lastnostih in zgradbi snovi ter medsebojnih vplivih snovi in energije

fizikalízem -zma m [nem. *Physikalismus*] filozofska smer ob koncu 19. in v začetku 20. stol., ki razlaga vse pojave v svetu s fizikalnimi zakonitostmi

fiziologija -e ž [nlat. *physiologia* iz lat. iz gr. *physiología* filozofija narave; naravoslovje; fizika iz *physiologós* filozof narave; naravoslovec, kdor preučuje dogodke v naravi] veja biologije, veda o procesih, ki potekajo v organizmu in njegovih delih (~ celice, ~ športa) biol.

fórna -e ž [lat. *forma* oblika] **1**. videz **a**) ki ga ima stvar v prostoru; (pravokotna ~ stavbe) **b**) zunanji izraz kakega pojava, odvisen od njegove vsebine **2**. način, kako je kaj izraženo, povedano, navadno v umetniškem delu (epska ~) **3**. ustaljen, predpisan način v občevarju med ljudmi **4**. stanje duševne in telesne sposobljenosti za dobre dosežke, zlasti v športu **5**. *pog.* volja, razpoloženje

- 6.** delujoči princip, ki daje obliko in s tem stvarnost materiji, (trpnemu principu) fil.
- formalen** -lna -o [lat. *formalis* ki se nanaša na formo iz *forma* forma] **1.** ki se nanaša na formo (~a logika) **2.** ki izhaja iz družbenih, družabnih navad, norm (~i obisk) **3.** ki zadošča predpisom ali zahtevam ne glede na resnično stanje; ~a *lógika* -e -e ž veda o oblikah in načelih pravilnega mišljenja fil.
- formalizem** -zma m [nem. *Formalismus* iz lat. *formalis* formalen] **1.** pretirano poudarjanje oblike ali predpisov na škodo vsebine **2.** poudarjanje oblike kot edino bistvenega v vseh pojavih
- formalizirati** -am *dov. in nedov.* [* nem. *formalisieren* iz lat. *formalis* formalen] dati čemu ustaljeno, določeno obliko (~ družbeno življenje)
- fourierizem** -zma m [fr. *fourierisme* po Ch. Fourieru, 1772–1837, utopičnem socialistu] nauk Ch. Fouriera, katerega cilj je bil ustvariti socialno pravičnost in vesoljno harmonijo z združevanjem ljudi v majhne gospodarsko neodvisne komune; *tudi furierizem* -zma m fil., soc.

G

- gandizem** -zma m [po politiku in voditelju M. K. Gandhiju, 1869–1948] gandijevstvo, Gandhijeva filozofija uporabe nenasilja v procesih politične emancipacije ter iz nje izvirajoča politična praksa
- generalije** -ij ž *mn.* [lat. *mn. generalia* iz *generalis* generalen] splošnosti, splošne okoliščine
- generalitéta** -e ž [nlat. *generalitas, generalitatis* iz lat. *generalis* generalen] splošnost (v nasprotju s posebnim)
- generalizácija** -e ž [fr. *généralisation* iz *généraliser* generalizirati] **1.** posploše(va)nje, posplošitev, razširitev na vse **2. a)** sklepanje od posameznega na splošno, vključevanje pod splošni pojem, oblikovanje splošnih pojmov log. **b) fig.** izvajanje presplošnih sklepov, pre nagljena uporaba posameznih primerov za druge primere

- gen•ričen** -čna -o [fr. *générique* iz lat. *genus, generis* rod, vrsta] **1.** vrsten, ki se nanaša na rod, značilen za ves rod, lasten določeni vrsti **2.** splošen; ~i *pojém* pojem, ki označuje splošne značilnosti fil.
- genéza** -e ž [nlat. *genesis* iz gr. *génésis* nastanek, rojstvo iz *gígnesthai* postati, nastati, roditi se] **1.** nastanek, nastajanje, rojstvo, izvor, začetek **2.** razvoj, razvojni proces
- gimnosofíst** -a m [gr. *mn. gymnosophístai* iz *gymnós* gol, nag + *sophístés* sofist] starogrški naziv za indijske asketske filozofe, ki so živeli goli; *tudi gimnozóf* -a m
- gnóm** -a m [fr. *gnome* iz nlat. *gnomus* možiček po gr. *gnóme* gnoma] v zahodnoevropski mitologiji škrtar, bajeslovno bitje, ki varuje zaklade v zemlji mit.
- gnóma** -e ž [gr. *gnóme* misel, pamet, duh] izrek, poučna, jedrnat izražena misel, resnica, nauk, sodba
- gnoseologíja** -e ž [gr.] gl. gnozeologija
- gnosticízem** -zma m [fr. *gnosticisme* iz *gnostique* gnostik] filozofsko in religiozno gibanje, katerega pripadniki so v zgodnjih stoletjih krščanstva zunaj cerkvene ortodoksije skušali s spoznanjem in mističnim uvidom doseči odrešenje
- gnostíčen** -čna -o [fr. *gnostique* iz gr. *gnostikós* spoznaven iz *gnóstes* spoznavalec iz *gnósis* gnozis] ki se nanaša na gnosticizem (~a filozofija)
- gnóstik** -a m [fr. *gnostique* iz gnostičen] privrženec gnosticizma; ž gnostičarka
- gnóza** -e ž [gr. *gnósis* znanje, spoznanje iz *gígnóskein* spoznati] skrivnostno spoznanje, vsakršno duhovno religiozno spoznanje najvišjih resnic, utemeljeno na filozofski refleksiji in mističnem uvidu; nazor gnostikov
- gnoza** [lat., gr. *-gnosis* iz *gnósis* gnozis] v zloženkah: spoznanje, vedenje, razumevanje (diagnoza)
- gnoseologíja** -e ž [*gr.] spoznavoslovje, spoznavna teorija, nauk o virih, možnostih in mejah spoznanja; *tudignoseologíja* -e ž
- gnozi ja** [nlat., gr. *-gnosia* iz *gnótes* poznan, znan iz *gígnóskein* spoznati] v zloženkah: spoznanje, vedenje, razumevanje

gnózis -a *m* [gr. *gnósis* znanje, spoznanje iz *gignóskein* spoznati] gl. gnoza
gnóza -e ž [skt. kakovost, lastnost] v indijskih filozofijah ena izmed osnovnih kategorij bivanja ali stanja zavesti, način biti

H

hábitus -a *m* [nlat. iz lat. zunanost; drža; telesno in duševno stanje; obleka iz *habere* imeti; držati] *tudi* **hábit** -a *m* **1.** (zunanji) videz, zunanost (človeka, živali, kristala); telesni stroj, telesno in duševno stanje (in njegov zunanji izraz); **2.** drža, navada, običaj fil., soc.

hád¹ -a *m* [gr. *Haidēs* Hades v grški mitologiji bog podzemlja] podzemlje, spodnji svet, kraljestvo mrtvih

hád² -a *m* [ar. *hadd* meja, ovira, določitev] **1.** v Koranu božje prepovedi in odločbe **2.** v šeriatskem pravu z verskimi zakoni utemeljena in nespremenljiva kazen **3.** v islamski filozofiji izraz za definicijo **4.** v islamski mistiki pojem, ki označuje končnost vsega stvarstva nasproti božji neskončnosti

haecceitas -a *m* [/haecéitas/ iz nlat. *haec* ta] tostot, individualna narava vsakega bitja

háfit -a *m* [ar.] v arabskem ljudskem izročilu skrivnostni preroški nočni glas mit.

háfiz -a *m* [ar. kdor hrani, pomni, varuh] v islamu eno od božjih imen, ki se uporablja kot častni naziv za tistega, ki zna na pamet cel Koran rel.

hajdegerjánec -nca *m*, **hajdegerjánka** -e ž [po filozofu M. Heideggerju, 1889–1976] privrženec hajdegerjanstva; *tudi* **heideggerjánec** -nca *m*, **heideggerjánka** -e ž **hajdegerjánstvo** -a *s* Heideggerjeva filozofija ali na njenih osnovnih načelih temelječa filozofska smer; *tudi* **heideggerjánstvo** -a *s* fil.

hakíka -e ž [ar. *haqiqa* realnost, resničnost] **1.** v islamu pojem, ki pomeni resničnost, realnost neke stvari, to, po čemer se ena stvar loči od druge fil. **2.** v islamski mistiki duhovni cilj, ki ga je potrebno doseči

hára -e ž [jap. *trebuh*] v japonski in kitajski filozofiji jedro človekovega in kozmičnega

bistva, točka ravnotežja v človekovem telesu in vir energije *ki*

harmonia praestabilita *cit.* [/harmonía pre-stabilíta/ nlat.] vnaprej določeno soglasje (med pojavi), ubranost, ki izvira od Boga in usmerja vse stvari k istemu cilju – vodilno načelo nemškega filozofa Leibniza

harmonija -e ž [nlat. *harmonia*, fr. *harmonie* iz lat. skladnost, ujemanje; parjenje, zveza iz gr. *harmonía* skladnost, ubranost, red iz *harmózein* povezovati] **1.** sozvočje, soglasje; ubranost, blagoglasje; nauk o zgradbi, razmerjih in povezovanju akordov glas. **2.** fig. skladje, skladnost, ubranost med deli in celoto (npr. med elementi umetniškega dela, med dušo in telesom) **3.** sloga, složnost, soglasje

héautognozija -e ž [iz gr. *heautou* sebe + *gnósis* spoznanje] samospoznanje; eno od glavnih praktično-teoretskih izhodišč grške filozofske misli

hedónična -o [gr. *hedonikós*] gl. hedonističen

hedónija -e ž [* iz gr. *hedoné* slast; zadovoljstvo] sposobnost za občutenje ugodja psih., med.

hedónik -a *m* [iz gr. *hedonikós*] ž hedónikinja; gl. hedonist **hedónika** -e ž gl. hedonizem

hedonist -a *m* [iz gr.] ž hedonistka; nekdo, ki se vdaja čutnemu uživanju; *tudi* **hedónik** -a *m*

hedonističen -čna -o [* iz hedonist] *tudi* **hedóničen** -čna -o **hedónski** -a -o **1.** ki se nanaša na hedoniste ali hedonizem (~a filozofija, ~a umetnost) **2.** čutno nasladen (~o ugodje, ~o uživanje)

hedonizem -zma *m* [* iz gr. *hedoné* slast; zadovoljstvo] **1.** etični nazor, po katerem je ugodje smoter in nravno merilo človekovega delovanja; *tudi* **hedónika** -e ž **2.** uživaštvo, nagnjenje k čutnemu uživanju

hegeljánec -nca *m*, **hegeljánka** -e ž [po filozofu G. Heglu, 1770–1831] privrženec, privrženka hegeljanstva; *tudi* **héglovec** -vca *m* **hegeljánski** -a -o ki se nanaša na hegeljance ali hegeljanstvo (~a filozofija, ~i nazori) **hegeljánstvo** -a *s* **a)** Heglov filozofski sistem, ki je predstavljal objektivni idealizem, po-

vezan z dialektično metodo **b**) različne filozofske smeri, ki so nadaljevale Heglovo filozofijo (desno ~, levo ~); *tudi* **héglovstvo** -a s fil.

héglovec -vca *m*, **héglovka** -e ž [po Heglu, predstavniku nemške idealistične filozofije, 1770–1831] gl. hegeljanec **héglovski** -a -o gl. hegeljanski (~ idealizem, ~ jezik) **héglovstvo** -a s gl. hegeljans-tvo

heideggerjanec -nca *m*, **heideggerjanka** -e ž [/*hajdegerjánec*, *hajdegerjánka*/ nem. po eksistencialističnem filozofu M. Heideggerju, 1889–1976] gl. hajdegerjanec **heideggerjanstvo** -a s *A* hajdegerjánstvo/ gl. hajdegerjanstvo **heideggerjevski** -a -o /*hájdegerjevski*/ v zvezah: ~a filozofija

helenist -a *m* [nlat. *hellenista* iz gr. *Hellenistés* iz *Héllén*, *Héllénos* Grk] **1.** grški pisec, zlasti v dobi helenizma **2.** strokovnjak za starogrški jezik in kul-turo; ž helenistka

helenističen -čna -o [nlat. *hellenisticus* iz *hellenista* helenist] ki se nanaša na heleniste ali helenizem (~a miselnost, ~a umetnost, ~a filozofija)

helenistika -e ž [nlat. *hellenistica* iz *hellenisticus* helenističen] veda o jeziku in kulturi starih Grkov

hermenevtičen -čna -o [nem. *hermeneutisch* iz gr. *hermeneutikós* razlagalec iz *hermeneúein* razlagati, tolmačiti] ki se nanaša na hermenevtiko ~a **fenomenologija** -e -e ž razlaga in razumevanje fenomenologije

hermenevtik -a *m* [nlat. *hermeneuta* iz gr. *hermeneutés* iz *hermeneúein* razlagati, tolmačiti] kdor je izurjen v hermenevtiki

hermenevtika -e ž [nlat. *hermeneutica*, fr. *herméneutique* iz *hermeneutiké* (*téchne*) iz *hermeneutikós* hermenevtičen] **1.** razlaganje, tolmačenje kakega spisa ali govorjenja (npr. Svetega pisma); *tudi* **interpretácija** -e ž *tudi* **eksegéza** -e ž **2.** metoda razlaganja starih besedil na podlagi teoretično strogo določenih pravil in okoliščin, v katerih so nastala lingv. **3.** splošni nauk o slehernem razumevanju fil.

hermétičen -čna -o [nlat. *hermeticus* skriven, nedostopen po Hermesu, bogu učenosti, zgo-

vornost] **1.** ki se nanaša na skrivne vede **2.** *fig.* začaran (nedostopen); težko umljiv ali neumljiv ~a **literatúra** -e -e ž **1.** religiozno-filozofski in okultistično-preroški spisi do 3. stol. n. št., zbrani v Corpus hermeticum **2.** nejasno, dvoumno pisanje **3.** neprepusten (npr. za zrak), nepredušen (~o zaprt) fiz. **hermétik** -a *m* **1.** privrženec Hermesa Trismegista ali njegovega nauka **2.** *fig.* privrženec skrivnih nauk (npr. astrolog) **3.** pisec hermetične literature; ž hermetičarka

hermétizem -zma *m* [fr. *hermétisme* iz *hermé-tique* hermetičen] **1.** vsa verovanja, ideje in dejavnosti, ki jih je posredovala hermetična literatura **2.** lastnost, značilnost umetnosti, ki si ne prizadeva biti razumljiva širšemu krogu ljudi

híkma -e ž [ar. modrost] v islamu **a)** raziskovanje prave narave stvari **b)** izraz, ki označuje filozofijo, mistiko in velik del teologije

hilizem -zma *m* [iz gr. *hýle* snov; les.] ontološki nauk, ki postavlja snov za edino osnovo vsega obstoječega

hiloteizem -zma *m* [gr. *hýle* snov + teizem] panteistični nauk o božanski naravi materije (bog = materija, vesoljstvo); istovetenje boga in materije

hilozóizem -zma *m* [* iz gr. *hýle* snov + *zoé* življenje] **1.** naziranje, da je materija v svojem bistvu živa **2.** materialistični nauk, po katerem svet temelji na živi prasnovi

hímša -e ž [skt. škoditi, raniti, poškodovati] v indijskih filozofijah miselno, verbalno ali fizično nasilje, sovražnost

hinduízem -zma *m* [iz perz. *Hind* iz skt. *Sindhu* reka Ind] indijski izvorni verski in kulturni sestav, ki obsega več različnih filozofij in verovanj, katerih skupne značilnosti so spoštovanje Ved, svetih spisov, dharme ter vera v karmo, ponovna rojstva in vseprisotnost božanskega

híndujec -jca *m*, **híndujka** -e ž [angl. *Hindu* iz perz. *Hind*] pripadnik hinduizma **híndujski** -a -o ki se nanaša na hindujce ali hinduizem (~a skupnost, ~a tradicija, ~i spisi, ~i tempelj)

hipostáza -e ž [nlat. *hipóstasis* temelj; bistvo iz

gr. *hypó* pod, spodaj, manj] posebna podstat; bistvo; osnovna ali bistvena prvina česa; substanca

hipostazirati -am *dov. in nedov.* [gl. hipostaza] (o)predmetiti, utelesiti; razglasiti za obstoječe, kar obstaja kot zgolj mišljeno fil.

históričen -čna -o [iz gr. *historikós*] **1.** zgodovinski, ki se nanaša na zgodovino (~a osebnost, ~i dogodek, ~i proces) **2. a)** ki preučuje zgodovino **b)** ki prek dejstev rekonstruira minule dogodke (~e metode) **c)** ki izhaja iz zgodovinskih dejstev (~a geografija, ~a književnost, ~i materializem)

historízem -zma *m* [iz gr. *historía* zgodovina] zgodovinsko (tj. v razvojem procesu) pojmovanje ali razlaganje stvari in pojavov

holističen -čna -o [angl. *holistic* iz gr. *hólos* ves, cel] celosten, celovit (~a medicina)

holízem -zma *m* [angl. *holism* iz gr. *hólos* ves, cel] **1.** obravnavanje česa kot nedeljive celote (npr. človeka v medicini) **2.** znanstveno in filozofsko naziranje, da vsa področja stvarnosti tvorijo hierarhično urejeno celoto, podvrženo notranjim zakonom

homeo-, homoio- [nlat. iz gr. *hómoios* podoben] v zloženkah: podobnost s čim

homeomerija -e ž [homeo- + gr. *méros* del] v filozofskem nauku Anaksagore: neskončno majhna, iz enakih delcev sestavljena prasnov, seme vseh stvari

homo *cit.* [/*hómo*/ nlat. *Homo* ljudje, rod primatov iz lat. *homo* človek] človek ~ **mensura** /menzúra/ človek je mera vseh stvari (sofistično stališče, daje človekovo spoznanje zgolj subjektivno in zato resnica relativna, veljavna le za tistega, ki jo izpoveduje)

horror vacui -ja ~ *m* [/*hóror* vákui/ lat.] strah pred praznino (nekdaj: naravni zakon, s katerim so razlagali nekatere pojave, npr. dviganje vode v brezračni cevi); prazen prostor fil.

hýle *neskl. m* [/*hýle*/ gr. les; gozd; tvar] podstat, snov, materija; prasnov fil.

I

ideácija -e ž [nlat. *ideatio* iz lat. *ideare* iz *idea* ideja] oblikovanje idej, pojmov ali predstav **ideal** -a *m* [fr. *idéal* iz *idealen*] **1.** najvišja stopnja popolnosti **2. a)** najvišji vzor **b)** najvišji končni cilj, plemenit, nedosegljiv ali težko dosegljiv cilj

idealén -lna -o [nlat. *idealis* iz lat. *idea* ideja] **1.** ki ima najvišjo stopnjo kakovosti, zaželenosti lastnosti (~o stanje) **2.** ki se nanaša na idejo kot nespremenljivo bitnost fil.

idealíst -a *m* [nlat. *idealista*, fr. *idéaliste* iz *ideal* idealen] ž idealistka **1.** privrženec idealizma fil. **2.** kdor se navdušuje za ideale in se ravna po njih

idealístičen -čna -o [nlat. *idealisticus* iz *idealista* idealist] ki se nanaša na ideale ali idealizem ~a **di-aléktika** -e -e ž nauk, ki pojmuje razvoj kot razvoj duha, ideje, mišljenja

idealítéta -e ž [fr. *idéalité* iz *ideal* idealen] **1.** kar ob-staja kot ideja, predstava fil. **2.** ideja kot posameznikova vrednota

idealízácija -e ž [fr. *idéalisation* iz *idéaliser* olepševati, prikazati lepše, kot je v resnici iz *ideal* idealen] olepševanje, prikazovanje česa kot idealno, popolno, lepše, kot je v resnici

idealízem -zma *m* [nlat. *idealismus*, fr. *idéalisme* iz *ideal* idealen] **1.** naziv za filozofska naziranja, ki pojmujejo idejo kot nadčutni pogoj obstoja in spoznanja pojavov fil. **2.** dejavnost, prizadevanje za uresničenje, doseganje idealov

id•ja -e ž [nlat. iz lat. *idea* iz gr. *idéa*, *éidos* podoba, pojem, misel iz *idéin* videti, gledati] **1.** misel, pojem, duhovna predstava; uvid, zamisel, domislek **2.** pravzor; večna, nadčutna, nujna in nespremenljiva bit; pogoj in vzrok vsega obstoječega **id•jen** -jna -o ki se nanaša na idejo

identítéta -e ž [nlat. *identitas*, *identitatis*, nem. *Iden-tität*] **1.** istovetnost, identičnost, istost, (popolna) enakost dveh stvari ~ **identítéte** -e -e ž identiteta, ki vključuje notranja naspotja, zaradi česar ne more nič ostati trajno enako samo sebi fil. **2.** skladnost, uje-

manje podatkov z resničnimi dejstvi, znaki **3.** enakost stvari same sebi *načelo* ~e -a -e s načelo isto(vetno)sti log. **identitéten** -tna -o ki se nanaša na identiteto (~a filozofija, ~a kriza, ~a priča)

ideo- [fr. *idéo-* iz gr. *idéa* ideja] v zloženkah: pojem, predstava, npr. ideologija

ideologija -e ž [iz gr. *idéa* ideja] sistem idej, kategorij in vrednot svetovnega nazora

idól -a m [lat. *idolum* iz gr. *eidolon* podoba] malik **1.** kip, podoba, ki predstavlja božanstvo, predmet čaščenja **2. a)** oseba, stvar, ki jo kdo občuduje in slepo časti **b)** najvišji vzor, ideal **iluzija** -e ž [lat. *illusio* posmehovanje, prevara iz *illudere* šaliti se s čim, zasmehovati, prevarati] **1.** utvara, slepilo, samoprevara **2.** nepravilno zaznavanje, razlaganje vtisov, resničnih dogodkov psih.

iluzionizem -zma m [fr. *illusionnisme* rokohitrstvo, čaranje iz *illusionner* varati, slepiti iz *illusion* iluzija] **1.** smer, ki si prizadeva ustvariti prostorski videz um. **2.** nazor, da je svet samo človeška predstava in iluzija fil. **3.** lastnost, značilnost človeka, ki se vdaja iluzijam

imagizem -zma m [angl. *imagism* iz *image* podoba] **1.** smer v ameriški in angleški liriki, ki je odklanjala romantiko in uporabljala prispodobo kot glavno izrazno sredstvo, 1912–1920 lit. **2.** filozofska teorija, ki mišljenje razume kot niz podob fil.

imanénca -e ž [nlat. *immanentia*, *immanere* iz lat. *manere* ostati, trajati] **1.** obseženost, bivanje česa v sami stvari ali pojavu **2. fig.** neločljiva povezanost, neodtujljivost *imanénten* -tna -o **1. a)** notranji, neločljiv, opredeljujoč del **b)** bistven, neločljivo povezan s čim **2.** znotrajsvetno bivajoč, tusveten fil.

imantizem -zma m [iz angl. *immanentism*] vera v zaobseženost, prepričanje, da je neka absolutna bitnost svetu imanentna, npr. Bog fil.

•**materializem** -zma m [iz angl. *immaterial* imaterialen] nauk, po katerem materija ne obstoji realno, ampak je duhovne narave

imperatív -a m [iz lat. (*modus*) *imperativus* velelni (naklon) iz *imperativus* imperativen]

1. zahteva, nu-jnost **2.** velelnik, velelni naklon lingv. *kategorični* ~ -ega -a m nujna zahteva; po Kantu človekovo notranje svobodno nravno načelo, ki lahko predstavlja splošni moralni zakon fil.

imperativen/imperatívén -vna -o [nlat. *imperativus* iz *impere* ukazovati, poveljevati]

1. nujen, ukazovalen; brezpogojen **2.** velelniški, ki se nanaša na velelnik (~i stavek) lingv.

•**ndeterminizem** -zma m [angl. *indeterminism* iz in- + determinizem] nauk o svobodni volji, filozofska smer, ki zanika objektivno zakonitost in vzročnost naravnih, družbenih in duhovnih pojavov

individualizem -zma m [fr. *in-dividualisme* iz *individuel* individualen] **1.** ontološka, etična, logična in druga naziranja, ki postavljajo posameznost pred množstvo in posameznika pred skupnost fil. **2.** nazor, ki poudarja pomen posameznika ne oziraje se na skupnost in družbo; *tudi egoizem* -zma m

indivíduum -dua/-a m [nlat. iz lat. *individuus* nedeljiv] **1. a)** osebek, posamezen organizem biol. **b)** posamezno bitje ali stvar, ki je ni mogoče deliti, ne da bi z delitvijo prenehal njen obstoj fil. **2. a)** posameznik, človek, bitje, sposobno misliti in govoriti **b)** enota, del večje celote, ki ima določeno samostojnost

indúkcija-e ž [lat. *inductio* napeljava, sklep iz *inducere* inducirati] **1.** sklepanje iz posameznega na splošno (popolna ~) log., mat.

indukcijski -a -o ki se nanaša na indukcijo; *tudi induktívén* -vna -o

induktívén -vna -o [nlat. *inductivus* iz *inducere* inducirati] gl. **indukcijski**; ~a *metóda* -e -e ž indukcijska metoda, metoda sklepanja od posameznega na splošno log.

infínítén -tna -o [lat. *infinitus* iz in- + *finire* končati se; omejiti] brezmejen, neskončen; neomejen; nedoločen

infínitéa -e ž [lat. *infinitas*] brezmejnost, neskončnost; neomejenost

infínítum -a m [iz lat. *infinitus* infinite] brezkončnost; brezkrajnost, neizmernost, brezštevilnost (*ad* ~)

inherénca -e ž [nlat. *inhaerentia* iz lat. *inhaerere* držati se, pritrjen biti] **1.** naravna, neločljiva zveza ali povezanost **2.** povezanost lastnosti z njenim nosilcem fil. **inherénten** -tna -o neločljiv, neločljivo povezan s čim

instrumentalizem -zma m [angl. *instrumentalism* iz *instrumental* instrumentalen] nauk, po katerem je človeško mišljenje instrument prilagajanja življenjskim razmeram

intelektualizem -zma m [iz lat. *intellectualis* intelektualen] **1.** razumskost, poudarjanje uma, razuma **2.** smer, po kateri je v procesu spoznavanja um pomembnejši od izkušnje, prakse fil.

inteligénca -e ž [nlat. *intelligentia* iz lat. *intelligens* inteligenten] **1.** razumnost, bistrournost, prirojena sposobnost posameznika, da zavestno usmerja mišljenje na nove zahteve; nadarjenost psih. **2.** izobraženstvo, razumništvo kot družbeni sloj

inteligént -nta m, **inteligéntka** -e ž [iz lat. *intelligens*, *intelligentis* inteligenten] izobraženec, izobraženka, razumnik, razumnica

inteligénten -tna -o [iz lat. *intelligens*, *intelligentis* iz lat. *intelligere* dojemati, z umom dojemati, razumeti] nadarjen, bister, bistroumen

inteligíbiln -lna -o [lat. *intelligibilis* iz lat. *intel-ligere* dojemati, z umom dojemati, razumeti] **1.** razumljiv, doumljiv (~ razlog) **2.** ki se spoznava samo z umom; ~a bit gl. **noumen** fil.

inténcija -e ž [lat. *intentio* namen] **1.** težnja, nagnjenje, usmerjenost; prizadevanje **2.** namen, naamera

intencionálen -lna -o [nlat. *intentionalis* iz lat. *intentio* intencija] namenski, namen; usmerjen, nar-avnian k cilju (~a analiza, ~a zavest)

intencionalitéta -e ž [nlat. *intentionalitas*, *intentionalitas*] intencionalnost, usmerjenost zavesti k predmetu spoznavanja

intencionalizem -zma m [nem. *Intentionalismus* iz nlat. *intentionalis* intencionalen] nazor, po katerem je zavest usmerjena, naravnana k predmetu spoznavanja

intuícija -e ž [nlat. *intuitio* iz lat. *intueri* gledati,

opa-zovati] **1.** nagonško, neposredno doje-manje, zaznavanje bistva **2.** fig. navdih

intuícionizem -zma m [fr. *intuitionnisme* iz *intuition* intuicija] **1.** spoznavoslovna smer, po kateri je resnično spoznanje intuitivno **2.** etični nauk o neposrednem, nagonškem spoznavanju nrvnih načel in vrednot

intuítíven -vna -o [fr. *intuitif* iz nlat. *intuitio*] ki se nanaša na intuicijo (~o spoznanje)

iracionalizem -zma m [angl. *irrationalism*] **1.** filozofska smer, po kateri je čustvo, spontana duševnost nad razumom in diskurzivnim mišljenjem fil. **2.** neracionalnost; nedoumljivost

J

jáma -e ž [skt. *yama* obvladovanje, nadzor] v indijskih filozofiji joge pravila moralnega samoobvladovanja, prvi od osmih delov, ki aspiranta vodijo k samospoznanju

janzeníst -a m [nlat. *iansenista* iz *iansenismus* jan-zenizem po katoliškem teologu in škofu K. Jansenu, 1585–1638] privrženec janzenizma **janzenízem** -zma m **1. a)** moralno-teološko gibanje, utemeljeno na nauku o predestinaciji in veliki osební strogosti rel. **b)** fig. zelo velika strogost, zlasti v moralno-etíchnem pogledu

jóga -e ž [skt. *yóga* združitev; metoda, način iz *yuj* vpreči, združiti] **1.** eden od šestih indijskih klasičnih filozofskih sistemov, ki ga je kot osemdelnega utemeljil Patandžali (200 pr. n. št.) v zbirki joga suter **2.** sklop različnih mentalnih in fizičnih vaj, ki jogina pripeljejo do spoznanja njegove prave narave, združítve z bogom

júd -a m [* iz lat. *Iudaeus* Jud iz gr. *Ioudaíos* iz hebr. *yehudi* Jud] pripadnik judovske vere, judovstva; ž judínja; tudi **žíd** -a m

judáíst -a m [lat. *iudaista* iz *Iudaeus* Jud] privrženec judaizma

judáizem -zma m [lat. *iudaismus*] **1.** smer v prvem krščanstvu, ki je zagovarjala ohranitev obrednih predpisov iz Stare zaveze rel. **2.** judovstvo, judovska vera, kultura, tradicija; tudi **semítizem** -zma -o

K

kalám -a m [ar. govor, Beseda iz *kalam allah* božja beseda] sprva obramba islamskega nauka proti kristjanom, manihejem in pripadnikom ostalih religij, kasneje filozofsko podkrepjeno argumentiranje Korana na podlagi grških skeptičnih in stoiških šol kot upor proti muslimanskim mislecem, ki so uvajali Platonovo in Aristotelovo misel v razlago Korana

kántovec -vca m [* po filozofu I. Kantu, 1724–1804] privrženec kantovstva **kántovstvo** -a s Kantova filozofija ali filozofska smer, ki temelji na njenih osnovnih načelih fil.

kardínálen -lna -o [nlat. *cardinalis* iz lat. ki se nanaša na vratne tečaj; prvi, glavni iz *cardo*, *cardinis* tečaj pri vratih iz gr. *kráde* zamah, nihaj, zasuk] glaven, poglaviten; temeljen; bistven; zelo velik; *~e* čednosti glavne čednosti, iz katerih izvirajo vse druge, v antični filozofiji modrost, pogum, preudarnost, pravičnost

kárma -e ž [angl. iz skt. delo, dejanje, delovanje] **1.** v indijskih filozofijah **a)** vsako dejanje ali delovanje **b)** načelo vzroka in posledice, zunanje in notranje posledice človekovih preteklih dejanj, ki določajo njegovo sedanost in prihodnost **2.** fig. usoda

kármajoga -e ž [iz skt. *karma* kar-ma + *yoga* joga] ena izmed štirih poti joge, nesebično delovanje in služenje celotnemu stvarstvu

kartézičen -čna -o [po lat. *Cartesius* filozof in matematik R. Descartes, 1596–1650] ki se nanaša na Descartesove ugotovitve (*~i* koordinatni sistem, *~i* list, *~i* produkt)

kartezijánc -nca m [* angl. *cartesian*, fr. *cartésien* iz lat. *Cartesianus* kartezijanski po *Cartesius* filozof in matematik R. Descartes, 1596–1650] privrženec kartezijanstva

kartezijánski -a -o [* iz angl. *cartesian* iz lat. *Cartesianus* po *Cartesius* filozof in matematik R. Descartes, 1596–1650] ki se nanaša na kartezijanstvo, Descartesa, njegove matematične metode ali njegovo filozofijo

kartezijánizem -a m [fr. *cartésianisme* iz lat. *Cartesianus* kartezijanski] kartezijanstvo

a) filozofija R. Descartesa, ki je z metodičnim dualizmom postavil temelje novoveški filozofiji **b)** filozofski in naravoslovni nauki njegovih naslednikov

kategoríčen -čna -o [iz gr. *kategorikós* iz gr. *kategoría* tožba] **1.** ki se nanaša na kategorijo **2.** (določno) trdilen, odločen, dosleden; nedvomen; trden neomajen **3.** ki izraža brezpogojno sodbo log. *~i imperatív* -ega -a m absolutna, (za vse veljavna) nespremenljiva pravna zapoved, moralni zakon v Kantovi idealistični etiki fil.

kategorija -e ž [nlat. *categoria* iz gr. *kategoría* tožba, obdolžitev; očitek, graja; značilnost iz * *kategoreîn* izjavljati, izražati iz *kategoros* tožnik, tožitelj iz *agoreyein* govoriti pred zborom] **1.** red, vrsta, razred, skupina **2.** vrsta pojmov, ki izražajo najsplošnejše oblike, odnose ali zakone in lahko vključujejo vse druge pojme fil. **3.** osnovni znanstveni pojem sploh **4.** ljudje ali pojavi, ki se razlikujejo od drugih po kaki skupni lastnosti

kínik -a m [gr. *kynikós* po *Kynósarges*, antično mesto pri Atenah; filozofska šola * ali iz *kynikós* pasji iz *kýon*, *kynós* pes] privrženec sokratske filozofske šole iz 4. stol. pr. n. št., ki je si je prizadevala za samozadostnost in osvoboditev od umetno ustvarjenih potreb; tudi **cnik** -a m fil.

kirenáik -a m [*iz gr. *Kirenaikós* Kirene, severnoafriško mesto] pripadnik starogrške filozofske šole, po kateri je cilj dejavnosti sreča oziroma čutni telesni užitek **kirenáiški** -a -o ki se nanaša na kirenaike; *~a šola* kirenska šola, starogrška filozofska šola, ki jo je ustanovil Sokratov učenec Aristip v 4. stol. pr. n. št.

klasičizem -zma m [angl. *classicism* iz *classic* klasičen] **1.** evropski slog v literaturi in umetnosti ob koncu 18. stol. (med barokom in romantiko), ki je posnemal antično umetnost **2.** starogrški ali latinski izraz v tujem jeziku; jezikovna posebnost teh dveh jezikov

klásičen -čna -o [lat. *classicus* prvorazreden iz *clas-sis* razred] **1.** antičen, ki se nanaša na

klasika ali klasiko; v soglasju s klasiko, posnet po klasičnih zgledih **2. fig.** prvorazreden, vzoren, zgleden; dovršen, popoln, mojstrski, odličen; izbran, izvrsten; tipičen, značilen **~a filologija** -e -e ž del jezikoslovja, ki preučuje antična jezika (latinščino in grščino) ter književnosti

klasifikacija -e ž [fr. *classification* iz *classifier* klasificirati] razdeljevanje, sistematično razvrščanje, razvrstitev v razrede, skupine; določanje razredov, skupin glede na skupne značilnosti **klasifikacijski** -a -o ki se nanaša na klasifikacijo

klásik -a m [iz lat. *classicus*] **1.** starogrški ali latinski pisatelj **2.** zgleden pisatelj, filozof, umetnik, ki je ustvaril nesmrtna dela, najboljši predstavnik posameznega naroda **klásika** -e ž **1.** antična književnost in umetnost **2.** umetniška dela, ki imajo značilnosti, izhajajoče iz določenega naroda, jezika, kulture; vsa dela, ki so svetovno primerljiva

kóan -a m [jap.] v filozofiji zen budizma dvoumno in težko rešljivo vprašanje, ki povzroči kolaps logičnega mišljenja in s tem omogoči neposredno izkustvo resničnosti

kognicija -e ž [lat. *cognitio* iz *cognoscere* preiskati, priznati iz iz gr. *gignóskein* spoznati] **1.** spoznavanje; zaznavanje; spoznanje (kot rezultat spoznavanja); znanje (kot vsota spoznanj) **kognitiven** -vna -o spoznaven, ki se nanaša na spoznavnost

koherénca -e ž [lat. *cohaerentia* iz *cohaerere* združen, povezan biti] **1.** sovisnost, tesna, navadno logična medsebojna vez, zveza ali povezanost fil., lingv. **2.** medsebojna povezanost, odvisnost

koherénten -tna -o soodvisen, povezan, v logični zvezi **koheréntnost** -i ž lastnost koherentnega

komplíciran -a -o [iz nem. *komplizieren* iz lat. *com-plicare* zviti, zložiti] **1.** zapleten, zamotan **2. fig.** težek; skrotovičen, težko razumljiv **komplícirati** -am *dov. in nedov.* **1.** zaplesti, zamotati kaj **2. fig.** otežiti, oteževati kaj

komplikacija -e ž [lat. *complicatio*] zapletenost, zamotanost; zaplet (ljaj)

konceptualízem -zma m [fr. *conceptualisme* iz *conceptuel* konceptualen] filozofska smer, ki trdi, da splošni pojmi niso objektivno dani, obstojijo le kot pojmovne konstrukcije

kondicionalízem -zma m [angl. *conditionalism* iz lat. *condicio, condicionis* pogoj] spoznavnoteoretični nauk, po katerem pojavov in procesov ne določajo posamezni vzroki, temveč celovitost danih okoliščin

konfucianízem -zma m [angl. *confucianism* iz *Confucian* konfucianski] konfucijanstvo, sistem družbene etike, ki ga je učil Konfucij in ki poudarja potrebo po večji moralnosti posameznika, kar bi omogočilo nastanek družbene harmonije, miru in napredka

konjúnkcija -e ž [lat. *coniunctio* zveza] **1.** veznik lingv. **2.** sočasnost dveh dogodkov, procesov, preplet dogodkov ali okoliščin **konjunktájski** -a -o ki se nanaša na konjunkcijo; vezniški (~e oblike)

konjunktívén -vna -o [lat. *coniunctivus*] (z)vezan, spojen, združen; vez(al)en, spajajoč, združujoč; pogojen; **~a sodba** sodba, ki ima en subjekt in več predikatov ali en predikat in več subjektov log.

konsekutívén -vna -o [fr. *consécutif, consécutive* iz lat. *consecutus* iz *consequi* slediti] **1.** zaporeden, sledeč si **2.** sklepalen, posledičen; **~i stavki** posledični stavki, odvisni stavki, ki izražajo posledico prvega stavka

konsekvénca -e ž [lat. *consequentia* iz *consequi* slediti] **1.** posledica **2.** sklep log.

konstisténca -e ž [lat. *consistentia* iz *con-* + *sistere* ustaviti, trajati] **1.** skladnost, neprotislovnost log. **2.** lepljivost, gostota, čvrstost, trdnost snovi **konstisténten** -tna -o **1.** trden, čvrst (sistem) **2. fig.** trajen, načelen

kontingénca -e ž [nlat. *contingentia*] **1.** naključnost, naključje **2.** nauk, da veljajo naravni zakoni le v splošnem in dopuščajo presenetljive možnosti fil. **kontingénčen** -čna -o **1.** odvisen od naključja, naključen, prigruden; mogoč; negotov; pogójen

kontingént -énta/-énta m [iz lat. *contingens*] **1.** pripadajoči del, določen delež, določena količina **2.** znesek, prispevek **kontingénten** -tna -o **1.** ki se nanaša na kon-tingent **2.** na-

ključen, odvisen od naključja; ki označuje pojme, odtenke kakega pojma log.

konvencionalizem -zma *m* [konvencional(en) + -izem] **1.** težnja h konvencionalnemu ali kaj konvencionalnega **2.** filozofska smer, ki trdi, da vse znanstvene teorije temeljijo na dogovoru

kozmogonija -e ž [gr. *kosmogonía* nastanek sveta] **1.** mitološka razlaga izvora in razvoja vesolja, sveta **2.** veda o razvoju vesolja **3.** gl. kozmologija

kozmológija -e ž [iz gr. *kósmos* (vesoljni) red; sestav] svetoslóvje **a)** v starogrški filozofiji nauk o naravi in svetu kot celoti fil. **b)** ve-da o vesolju, znanstvene in filozofske teorije o redu, pojavih in zakonih vesolja **kozmolóški** -a -o svetoslóven, ki se nanaša na kozmologijó

kózmós -a *m* [gr. *kósmos* (vesoljni) red; sestav] **1.** vesolje, vesoljstvo **2.** v grški filozofiji notranje urejen svet, nasprotje neurejenega kaosa, iz katerega je nastal fil.

kozmeteizem -zma *m* [iz gr. *kósmos* + -teizem] naziranje, ki uči, da sta bog in svet eno

kozmozofija -e ž [gr. modrost sveta] pojasnjevanje bistva in smisla sveta

kriticiizem -zma *m* [nem. *Kritizismus*, fr. *criticisme* iz *critique* kritika] **1.** filozofska smer, ki poskuša ugotoviti možnosti, izvor, veljavnost, zakonitost in meje človeškega spoznanja fil. **2.** znanstveno preučevanje vrednosti, izvora besedil (literarni ~) **3.** nagnjenje k (pre)ostri kritiki

krítičen -čna -o [lat. *criticus* iz gr. *kritikós* iz *krínein* ločiti, deliti; izbrati; odločiti, soditi] **1.** ki se nanaša na kritiko, ki presoja (~ pregled); nagnjen k ostri, preostri kritiki **2.** razsoden, premišljen, preudaren (~i duh); previden **3.** odločilen (~i trenutek), usoden, nevaren, tvegan (~a točka), mučen, neprijeten ~a *filozofija* -e -e ž gl. kriticiizem

krítik -a *m* [lat. *criticus* iz kritičen] presojevalec, ocenjevalec, kdor se (poklicno) ukvarja s kritiko

krítika -e ž [nlat. *critica* iz lat. *criticus* kritičen] **1.** presoja, ocena **2.** presojanje, ocenjevanje znanstvene, umetniške, etične, spoznavo-

slovne vrednosti ali zmožnosti **3.** fig. graja, negativna ocena

kúlt -a *m* [lat. *cultus* iz *colere* obdelovati, gojiti; čas-titi] **1.** oblika religioznega čaščenja z molitvami in obredi **2.** fig. čaščenje, slepo oboževanje (~ osebnosti); pretirano občudovanje ali spoštovanje

kultúra -e ž [lat. *cultura* obdelovanje zemlje; vzgoja, izobrazba iz lat. *colere* obdelovati, gojiti; častiti] **1.** prvotno: obdelovanje zemlje; gojenje, negovanje; reja, umetno gojenje **2. a)** skupek dosežkov, vrednot človeške družbe kot rezultat človekovega delovanja, ustvarjanja (grška ~, indijanska ~) **b)** dejavnost, ki obsega področje človekovega umskega, zlasti umetniškega delovanja, ustvarjanja

kultúren -rna -o [gl. kultura] **1.** ki se nanaša na kulturo; (umetno) vzgojen, oplemeniten; omikan, dobro vzgojen **2.** fig. splošno izobražen, omikan; napreden ~a *antropologija* -e -e ž smer in metoda antropološkega raziskovanja, ki skuša celostno zaobjeti fenomene kulture v neki družbi in njeno učinkovitost na posameznika, ter s pomočjo te metodologije podati celostno sliko védenja, navad in institucij neke družbe ~a *filozofija* -e -e ž filozofsko raziskovanje izvora, smisla in smotra kulture, njene zgodovine in oblik

kundalíni *neskl. m* [skt. zvit, ovit] v filozofiji joge kozmična energija, moč, ki se nahaja uspravna v vsakem človeku (v predelu medenice) in katere prebuditev omogoča duhovno rast; simbolizira jo kača

kvintesénca -e ž [nlat. *quinta essentia* peto bistvo, prevod iz grščine pri Pitagori: *pémpteousia*] **1.** pri staroveških – Pitagora, Aristotel – in srednjeveških filozofih: peto bistvo, peti element (poleg vode, zemlje, zraka in ognja še eter) kot skupna osnova vseh **2.** fig. cvet, jedro, bistvo, (prava, osnovna) vsebina česa

L

lí-ja in *neskl. m* [kit. nrvnost, spodobnost, olika, običaji, ceremonije, glasba] temeljno na-

čelo konfu-cijanske etike, osnova družbene harmonije in miru

liberum arbitrium *cit.* [/*l*iβerum arβitrium/ lat. iz *liber* prost, svoboden, samostojen + *arbitrium* arbitrij] svobodna volja, neomejenost človeškega odločanja, mišljenja, ravnanja

-logen [gr. *-logos* iz gr. *lógos* logos] v zloženkah: ujemanje, skladnost (analogen, avtologen, homologen)

logičizem -zma *m* [angl. *logicism* iz *logic* logičen + *-ism*] **1.** nazor, da je dejanskost v temelju logična **2.** smer, ki postavlja logiko na vodilno mesto med filozofskimi disciplinami **3.** *fig.* spretno ravnanje s pojmi

logičen -čna -o [lat. *logicus* iz gr. *logikós* g•voren, ki se nanaša na besedo, govor iz *lógos* logos] **1. a)** ki sloni na zakonih logike, ki je v skladu z logiko, razumom (~o mišljenje, ~i paradoks, ~a operacija) **b)** umosloven, ki se nanaša na logiko kot filozofske discipline (~i pozitivizem) ~*atomizem* -ega -a *m* filozofija B. Russella, po kateri je svet sestavljen iz logičnih odnosov **2. a)** razumljiv, umljiv **b)** *fig.* pravilen; dosleden

-logičen [nlat. *-logicus*, gr. *-logikos* iz *logikós* logičen] v zloženkah: preučevanje, razlaga prvega dela besede (psihologičen)

-logija [nlat., gr. *-logia* iz *légein* zbirati; reči, praviti, govoriti] v zloženkah: **a)** govor, razprava (tetralogija, trilogija) **b)** značilnost govora, jezika (tavtologija) **c)** nauk, veda (biologija, filologija)

lógik -a *m* [* lat. *mn. logici* razumni zdravniki iz *logica* logika] kdor logično misli; filozof, ki se ukvarja z logiko; ž logikinja

lógika -e ž [nlat. *logica* iz lat. *mn. kar* je logično iz *logicum* iz gr. *logiké* (*téchne*) iz *logikós* logičen] **1. a)** filozofska disciplina, ki preučuje načela pravilnega mišljenja in zakone sklepanja fil. **b)** matematična logika, formalna logika, področje matematike, ki se ukvarja s formalizacijo in natančnostjo matematičnega razmišljanja mat. **2. fig. a)** logično sklepanje, zdravo, dosledno mišljenje ali razsojanje **b)** zakonitost, določenost

lógion -a *m* [gr. *lógion* iz *lógos* logos] **1.** pre-

rokba, izrek, besede (prerokov) **2. fig.** napoved

logistika -e ž [nlat. *logistica* iz lat. iz gr. *logistiké* (*techné*) umetnost računanja iz *logistikós* logističen] **a)** v antiki in srednjem veku umetnost računanja s števili zgod. **b)** sodobna oblika formalne logike, ki uporablja matematične simbole in formalizirane jeziške log.

logizem -zma *m* [nlat. *logismus* iz gr. *logismós* račun; razlog iz *logízesthai* računati, razmišljati] logičen sklep, misel, trditev, razglabljanje

logocéntričen -čna *m* [angl. *logocentric*] ki je usmerjen v **a)** razum, logiko **b)** jezik, besedo

logocéntrik -a *m* [iz angl. *logocentric*] **1.** kdor verjame v razumno (po zakonih logike) urejen svet **2.** kdor ima besedo za temeljni izraz resničnosti

logokracija -e ž [*] vladavina, gospodarstvo razuma, načelo umnosti kot temelj družbenega reda fil.

logomahija -e ž [iz gr. *logomachia* iz *lógos* red; beseda + *máche* boj] besedni boj, polemika, prepiranje zaradi besed, dvoumno označenih pojmov

lógos -a *m* [lat. beseda, govorjenje; razum iz gr. *lógos* beseda, govor; misel, um, razum; razmerje; zakon; bistvo; nauk iz *légein* zbirati; reči, praviti, govoriti] **1. a)** vesoljni um, zakonitost, ki razumno in harmonično ureja svet **b)** božanski razum; božanska duša vesolja; bistvo vseh stvari fil. **2.** Beseda, Božji sin (novozavezna oznaka za božje razodetje in Kristusov prihod) teol. **3.** smisel govora, duhovna zavest, področje mišljenja, dosegi misli; logična sodba, pojem, razum

lokájata -e ž [skt. *mn. lokayata* posvetneži, preprosti ljudje iz *loká* svet] indijska materialistična filozofska šola iz 6. stol. pr. n. št., ki je kot resnično priznavala le neposredno čutno zaznavo, zavračala svete spise in nauk o nesmrtnosti

lumen *cit.* [lat.] **1.** luč, svetloba **2. fig.** velik duh ~ *naturale* /naturále/ naravna svetlost, naravna razsvetljenost, človeška spoznavna sposobnost

luminózen -zna -o [lat. *luminosus* iz *lumen*, *luminis* luč] ki sveti, ki oddaja svetlobo; svetel, sijajen, bleščeč, jasen

M

madhjamika -e ž [madžamíka/ skt. *madhyama* nauk o srednji poti iz *madhyama* srednji; sredina] filozofska šola mahajanskega budizma, ki je na podlagi spoznanja o relativnosti resnice in sovpadanju nasprotij ostavila nevtralnost stališča, srednjo pot za temeljno načelo

mája -e ž [skt. *maya*] **1.** v Vedah moč bogov ali demonov, s katero materializirajo misli **2.** v indijskih filozofijah mnogovrstnost in spremenljivost čutnega sveta, ki onemogoča uzrte nespremenljive realnosti

majévtika -e ž [gr. *maieutiké* (*téchne*) babištvo, porodničarstvo] **1.** filozofska pedagoška metoda, s pomočjo katere učitelj na podlagi sprotno zastavljenih vprašanj pripelje sogovornika do samostojnih novih spoznanj oz. do vrojenih, ob rojstvu pozabljenih idej fil.

mánas -a m [skt. razum, duh, mišljenje, umska zavest] v indijskih filozofijah poseben čut za predmete razuma in misli, upravljavec gibalnih in čutnih funkcij telesa, sedež želja

mántra -e ž [skt. iz *man* duh, razum + *tra* osvoboditev] **1.** v indijski filozofski in verski tradiciji zvok, zlog, beseda ali besedilo, katerega vibracija vpliva na zavest in duhovni razvoj človeka

márga -e ž [skt. pot iz *marg* iskati] v filozofiji joga različne poti ali stopnje duhovnega razvoja, ki vodijo k samospoznanju

marksizem -zma m [nlat. *marxismus*, nem. *Marxismus* po filozofu K. Marxu, 1818–1883] sistem naziranj Karla Marxa in Friedricha Engelsa, nauk, katerega izhodišče je dialektika zgodovinskega razvoja in na njej utemeljena kritika kapitalistične družbene ureditve

materialén -lna -o [nlat. *materialis* snoven iz lat. *materia* materija] **1.** snoven, tvaren **2.** čuten, telesen, čutno zaznaven fil. **3.** fig. gmoten, stvaren

materialíst -a m [nlat. *materialista*, angl. *materialist* iz *material* materialen] ž materialistka **1.** privrženec filozofskega materializma, materialističnega svetovnega nazora **2.** fig. kdor gleda predvsem na osebne, gmotne koristi

materialístičén -čna -o [angl. *materialistic* iz *materialist* materialist] ki se nanaša na materializem, je v skladu z materializmom (~i nauk) ~a *diálektika* -e -e ž po marksistični teoriji vsestranski, vsebinsko najbogatejši in najgloblji nauk o razvojnih zakonih narave, človeške družbe in mišljenja

materializácija -e ž [angl. *materialization* iz *materialize* materializirati] **1.** utelešenje (npr. predmeta, ideje) **2.** domnevno utelešenje duhov v okultizmu in spiritizmu

materialízém -zma m [nlat. *materialismus*, angl. *materialism* iz *material* materialen] **1.** filozofsko pojmovanje, ki za resnično obstoječe priznava samo čutno zaznavne bitnosti, procese ali vsebine, ki so vir in temelj vsega spoznanja fil. **2.** družbena ideologija, filozofski nazor, zlasti v socializmu pol. **3.** fig. prevlada gmotnih dobrin nad duhovnimi; potrošništvo

mat•rija -e ž [lat. *materia* snov; stavbni material] **1.** snov, tvar, iz katere je realnost (glede na njene fizikalne, kemične in druge lastnosti); gmota, nedoločena množina česa **2.** objektivna stvarnost, ki obstaja zunaj in neodvisno od naše zavesti fil.

megárikí -ov m mn. [gr. mn. *megarikoí* iz *megaríkos* megarski, ki se nanaša na Megaro, antično mesto v Grčiji po Sokratovem učencu Evklidu iz Megare, *450–380 pr. n. št.] megarska šola, starogrška filozofska šola, ki je poleg raziskovanja logičnih paradoksov skušala spojiti eleatski nauk o eni, nespremenljivi biti s Sokratovim naukom o dobrem

mehanicízém -zma m [angl. *mechanicism* iz *mechanician* obrtnik, strokovnjak] biološko-filozofski nazor, ki vse naravne pojave skuša razložiti z zakoni mehanike ali fizikalno-kemijskimi zakoni iz nežive narave

metafízicén -čna -o [nlat. *metaphysicus* iz *me-*

taphysica metafizika] **1.** nadčuten, s čuti nezaznaven, zunaj meja izkušnje (~i nauk) fil.

2. *fig.* nadnaraven, onstranski

metafizik -a m [nlat. *metaphysicus* iz *metaphysica* metafizika] privrženec ali poznavalec metafizike; kdor misli metafizično; ž metafizičarka

metafizika -e ž [nlat. *metaphysica*, *metaphysice* iz mn. *metaphysica* iz gr. *τ•met•τ•physiké* Onstran fizike (naslov Aristotelovega dela)] **1.** nauk o nadnaravnem, nadčutnem, tem, kar je zunaj meja izkušnje; nauk o bitju, najvišjem bistvu, poslednjem, nespremenljivem vzroku vseh pojavov, absolutnem **2.** spoznavni način, videnje (bistva) stvari onkraj njihove pojavne oblike, čutne danosti **3.** zapleteno, težko razumljivo razpravljanje, razmišljanje

metanoetičen -čna -o [gr. *metanoetikós*] ki presega dosedanje mišljenje, razmišljanje na višji ravni

metanója -e ž [gr. *metánoia*] sprememba nazora; spreobrnjenje, pridobitev novega pogleda na svet

metéksa -e ž [gr. *méthexis* udeležba] **1.** pri Platonu deleženje posamezne, čutno zaznavne stvari na (večni) ideji **2.** udeleženosť dela v celoti

metóda -e ž [fr. *méthode* iz gr. *methodos* pot do neče-sa; način raziskovanja] **1.** pot in način, kako doseči kak namen (npr. ugotoviti resnico), premišljen postopek ali prijem, načrtno ravnanje (v znanstvenem raziskovanju) (analitična ~, eksperimentalna ~, induktivna ~)

metódičen -čna -o [nem. *methodisch*] **1.** ki se nanaša na metodo; (ki dela) po metodi, v skladu z metodo **2.** *fig.* premišljen, načrten, sistematičen; ~i *dvom* dvom v vse nejasno in nedokazljivo; sistematični spoznavni postopek, s katerim je mogoče priti do nedvoumne, neizpodbitne trditve fil.

milétski -a -o [po Miletu, kraju v Mali Aziji] ki se nanaša na staro-grško filozofsko šolo, katere najvidnejši predstavnik je Tales, okrog 624–547 pr. n. št.

mimámsa -e ž [skt. poizvedovanje, raziskova-

nje] eden od šestih indijskih klasičnih filozofskih siste-mov, ki obravnava pravilno izveden vedski obred kot sredstvo za dosegé mokše

míméza -e ž [gr. *mímesis* posnemanje] **1. a)** odsev, posnetek (sveta idej v realnem svetu) **b)** pri Platonu posnemanje stvarnega sveta v umetnosti, posnetek posnetka **c)** pri Aristotelu poustvarjanje, vidik umetniškega ustvarjanja, ki dopolnjuje naravne nepopolnosti

modálen -lna -o [nlat. *modalis* iz lat. *modus* modus] načinoven, ki se nanaša na modalnost ali modus **a)** naklonski (~i glagol) **b)** pogojen, odvisen od okoliščin

modalitéta -e ž [nlat. *modalitas*] **1. a)** način, kako kaj obstoji, zlasti v ontološkem smislu, npr. možnost, resničnost, nujnost in njihova nasprotja fil. **b)** stopnja zanesljivosti sodbe glede na nujnost, dejanskost ali možnost log. **2.** taka kategorija ali atribut **3.** pogojna odvisnost; *tudi modálnost* -i ž

móduš -a m [lat. *modus* mera; način * iz gr. *médesthai* misliti na kaj, skrbeti za kaj] **1.** način ravnanja ali obstoja fil. **2.** način silogističnega sklepanja, ki se po kvantiteti in kvaliteti svojih premis razlikuje od drugega log.

mókša -e ž [skt. *moksa* osvoboditev, prepustitev] v indijskih filozofijah izstop iz kroga samsare in osvoboditev od vseh karm fil.

monáda -e ž [gr. *monás*, *monádos* enota, enost iz *mónos* sam; enojen] večno, nedeljivo duhovno počelo kot osnovna enota biti fil.

monadízem -zma m [gr.] gl. monadologija **monadologija** -e ž [monad(a) + -logija] nauk o monadah, posebno pri Leibnizu; *tudi monadízem* -a m

monístičen -čna -o [iz nem. *Monismus*] ki izhaja iz enega osnovnega počela; ki sloni na monizmu

monízem -zma m [nem. *Monismus*] ontološka smer, ki zagovarja stališče, da je množstvo vseh pojavov sveta zvedljivo na en sam princip, osnovno načelo, skupni izvor

morála -e ž [fr. *morale* iz lat. *moralis* moralen] **1.** nrvnost, skupek norm o nrvnih dolž-

nostih ljudi (npr. do družbe, družine, sočloveka) **2.** moralni nauk ali pouk, npr. v basni **3.** duh, zavest, psihična pripravljenost, zavzetost koga za izvršitev določenega dejanja, dosego določenega cilja (*vojaška* ~)

morálen -lna -o [lat. *moralis* nraven iz *mos, moris* nprav; npravnost] nraven, npravstven, npravno čist (~i pojem, ~i pritisk, ~i zakon); pošten, časten; npravosloven; ki se nanaša na moralo sploh ~a *filozofija* -e -e ž nauk o npravnosti, etika

moralísti [fr. po *Les Moralistes*] skupina francoskih filozofsko usmerjenih avtorjev v 17. in 18. stol., ki v svojih delih opisujejo človeka kot duševno, npravstveno, družbeno in politično bitje (La Rochefoucauld, Joubert, Saint-Evremond idr.) lit.

moralítéta -e ž [fr. *moralité*] **1.** npravnost **2.** poznosrednjeveška verska igra npravnega značaja, ki se je razvila iz misterija, npr. »Slehnernik«

moralízem -zma m [fr. *moralisme* iz *morale* moralaj] **1.** priznavanje in izpolnjevanje npravnih norm; pretirano moraliziranje **2.** moralno načelo **3.** nauk, ki preučuje vsa področja človekovega življenja z mor-alnega stališča

N

náda -e ž [skt. vibracija, zvon] v indijskih filozofijah vseprežemajoča vibracija, pravzok, vir vsega stvarstva

nagualízem -zma m [angl. *Nagualism* iz amer./špan. *nagual* iz nahuatl *nahualli* duh zaščitnik] verovanje nekaterih srednjemeriških indijanskih ljudstev, da se zaščitni duh posameznika nahaja v rastlini ali živali

nástika -e ž [skt. neverniki, kdor zavračajo] izraz za indijske filozofske sisteme, ki zavračajo, zanikajo avtoriteto vedskih spisov

nativízem -zma m [fr. *nativisme* iz *natif* nati-ven] **1.** vsaka teorija, ki zagovarja vrojenost človeških predstav, idej in pojmov ali dispozicij za njihov nastanek in razvoj fil. **2.** pojmovanje jezika kot prirojene, vsem ljudem enako dane lastnosti lingv.

natúra¹ *cit.* [lat. iz *nasci* roditi se] gl. *natura*²

~ *natu-rans* /natúrans/ stvariteljska narava, ustvarjalni princip sveta, ki se v panteizmu enači s pojmom boga ~ *naturata* /naturáta/ ustvarjena narava; svet, ustvarjen z vsemi pripadajočimi lastnostmi žive in nežive narave

natúra² e ž [lat. *natura*¹] **1.** narava, posebne, prirojene lastnosti česa **2.** narava, stvarstvo, vesoljstvo z vsemi svojimi pojavi; naravni red stvari

naturalízem -zma m [nlat. *naturalismus*, fr. *naturalisme* iz lat. *naturalis* naraven] **1. a)** smer, ki pojmovanje sveta utemeljuje na podlagi delovanja naravnih sil in zakonov ter zanika obstoj tistega, kar naravno danemu spoznanju ni dostopno **b)** teorija, ki utemeljuje etične presoje na naravnih nagnjenjih in željah fil. **2.** umetnostna smer ob koncu 19. stoletja, ki hoče brez idealiziranja upodabljati resničnost in ljudi, predvsem zunanost in posebnost, dokazuječ, da je človek plod okolja in dednosti um.

negácija -e ž [lat. *negatio* tajenje iz *negare* negirati] **1.** logična operacija **a)** nad stavki (izjavami, sod-bami, mislimi) izražena s predpono ne **b)** nad predikati (stavčnimi funkcijami) **2.** nikalnica lingv. ~ *negácije* -e -e ~ ž izjava, ki zanikuje drugo, že zanikano izjavo in je enaka prvotni izjavi

negatívem -vna -o [lat. *negativus* iz *negare* negirati] **1.** ki se nanaša na negativ ali izraža negacijo **a)** nika-len, zanikujoč, zanikan **b)** odklonilen (~a sodba, ~ odgovor); slab; neugoden (~ vtis) **2.** nasproten pozitivnemu **3.** ki je manjši od nič (~a števila, ~a veličina) ~a *definicija* -e -e ž definicija, ki nikalno opredeli vsebino pojma fil. ~a *teologija* -e -e ž teologija, ki poudarja, da je o Bogu mogoče vedeti predvsem, kaj ni rel.

negátum -a m [lat. iz *negatus* zanikan iz *negare* negirati] zanikanje logičnega izraza ali logičnega pojma

negírati -am *dov. in nedov.* [lat. *negare* iz *ne(c)* ne + *ai(i)are* potrditi; reči, izjaviti] **1.** tajiti, zanikati, zan-ikovati **2.** uničiti, odpraviti

néokántovec -vca m [nlat. *novokantovec*, privrženc novokantovstva *néokántovstvo* -a s

novokantovstvo, ime filozofskih šol v 19. stol., ki so na podlagi apriornih oblik spoznanja skušale postaviti spoznavoslovne kriterije za znanstvena spoznanja

neókonfucianízem -zma *m* [angl. *neoconfucianism*] kitajska filozofska šola v 11. in 12. stol., ki je ohranjala konfucijanska etična načela in jih nadgradila z daoističnimi, budističnimi in ostalimi elementi kitajske filozofske tradicije

neópitagorízem -zma *m* [*po grškem filozofu in matematiku Pitagori, 570–496 pr. n. št.] oživljanje pitagorejske dualistične mistike dobrega in zla v pozni helenistični dobi in prvih stoletjih rimskega cesarstva

neóplatonízem -zma *m* [* angl. *neoplatonism*] zadnja oblika antične filozofije iz 3. stol. n. št., eklektična, mistično religiozna filozofska smer, nastala s stapljanjem stoičnih, epikurejskih in skeptičnih nauk s Platonovo in Aristotelovo filozofijo

neópozitivízem -zma *m* [nlat.] idealistična filozofska smer, ki zanikajoč vlogo filozofije poudarja idealizem v filozofiji in znanosti

neósholástika -e ž [*] raziskovanje in obnove filozofsko-teološkega mišljenja srednjeveške sholastike ob koncu 19. stol. v katoliški cerkvi fil., teol.

neótomízem -zma *m* [nlat. po Tomažu Akvinskem] **1.** filozofska teleološka doktrina, ki oživlja idealistični teleološki sistem Tomaža Akvinskega, s katerim skuša spraviti znanost z religijo

ničejánc -nca *m*, **ničejánka** -e ž [angl. *nietzschean* po filozofu F. Nietzscheju, 1844–1900] privrženec, privrženka ničejanstva **ničejánstvo** -a *s* smer v kulturnem življenju konec 19. in v prvi polovici 20. stol., ki je v estetsko, socialno in politično miselnost prenašala Nietzschejeve ideje (npr. o moralni, krščanstvu, nadčloveku)

nihilízem -zma *m* [nlat. *nihilismus* iz *nihilista* nihilist] skrajni skepticizem, prazno, logično neutemeljeno zavračanje kakih načel, resnic, spoznanj (npr. moralnih norm in vrednot, možnosti spoznanja resnice) fil.

nirvána -e ž [skt. iz *nirva* ugasnitev] **1.** v bu-

dizmu, hinduizmu in džainizmu osvoboditev od vseh karm. izstop iz krogotoka rojstev in smrti, odsotnost jaza, spoznanje prave narave človeka in stvarstva fil. **2.** fig. blaženost, mir

noéma -e ž [nlat. *noëma* iz gr. *nóema* iz *noein* misliti, spoznati iz *nóos/no•s* duh; misel; um, razum] **1.** vse-bina misli, kar se z mislimi dojame, mišljeno **2.** vsebina misli, na katero se nanaša intencionalna analiza fil.

noétičen -čna -o [nlat. *noëticus* iz gr. *noetikos* sposoben za umevanje iz *noetós* razumen iz *noein* misliti, spoznati iz *nóos/no•s* duh; misel; um, razum] spoznaven, ki se nanaša na mišljenje in spoznavanje

noétika -e ž [nlat. *noëtica/noëtice* iz *noëticus* noetičen] spoznavna teorija, nauk o človeškem mišljenju in spoznavanju

noéza -e ž [iz gr. *nóesis* zaznavanje, umevanje iz *noein* misliti, spoznati iz *nóos/no•s* duh; misel; um, razum] akt intencionalne zavesti, spoznavanje, dejavnost uma s katerim se zaobjame smisel in pomen neke misli ali predmeta fil., log.

nominalízem -zma *m* [fr. *nominalisme* iz *nominal* iz lat. *nomen* ime] v sholastični filozofiji prepričanje, da so splošni pojmi zgolj besede, abstrakcije razuma, medtem ko dejansko obstajajo samo posamezne stvari

noéma -e ž [lat. mizarjev kotomer; mera, pravilo] pravilo, vodilo, (etično, estetsko, pravno) načelo, predpis

normálen -lna -o [nlat. *normalis* iz lat. pravokoten, pravilen iz *norma* norma] **1.** pravilen, običajen **2.** pravokoten, navpičen (~a sila)

normálje -ij ž *mn.* [lat. *mn. normalia* iz *normalis* normalen] pravila, vodila; zbirka pravil ali predpisov; predpisani vzorci ali norme

normatíven -vna -o [nlat. *normativus*, fr. *normatif* normativen iz lat. *norma* norma] določilen, ki uravnava; ki sloni na normi; ki določa pravila, predpise ali je v veljavi kot pravilo; ~e **znaností** znanosti, ki obravnavajo, določajo norme, pravila človekovega ravnanja, mišljenja fil.

normatívizem -zma *m* [angl. *normativism* iz

norma-tive normativen] filozofska teorija, ki daje praktični usmerjenosti duha prednost in veljavo pred golim teoretiziranjem

nōumen -a m [gr. *noōmenon* iz *noēin* misliti, spoznati] *tudi* **nōumenon** -a m tisto kar je lahko le mišljeno, kar lahko spoznamo le z duhom in mišljenjem **a**) inteligibilna bit, ideja pri Platonu **b**) stvar na sebi, predmet, ki se nahaja onkraj naše čutne zaznave in je zato nespoznat

nūmen -a m [lat. *nu(i)men* * iz *nuere* prikimati iz gr. *neúein* nagniti glavo] bog, božanstvo, božansko bitje; božanska sila; božanskost

numinózen -zna -o [iz lat. *numen, numinis* numen] božanski, božanstven, a hkrati nedojemljiv, ki hkrati vzbuja zaupanje in strah

nūs *neskl. m* [gr. *noús/nóos*] duh; misel; um, razum **a**) pri Anaksagori svetovni duh, ki oblikuje vesolje iz neurejenega kaosa **b**) pri Platonu in Aristotelu človekov misleči duh

O

objékt -a m [nlat. *objectum* predmet; proti, nasproti postavljeno iz lat. *obicere* nasproti vreči, postaviti iz *ob* nasproti, pred + *iacere* vreči] **1.** predmet, stvar (vse, kar zaznavamo s čutili) **2.** predmet, dopolnilo, stavčni člen, ki dopolnjuje povedek lingv. **3.** čutni ali nadčutni predmet subjektive zavestne (spoznavne, miselne, praktične) dejavnosti fil. **4.** cilj, tarča

objektivácija -e ž [nlat. *objectivatio* iz *objectivus* objektiv] **1.** (p)opredmetenje občutkov, pojmov in drugih vsebin zavesti v samostojne, od zavesti neodvisne objekte fil. **2.** *fig.* utelešenje, popredmetenje

objektívén -vna -o [nlat. *objectivus* predmeten iz *ob-jectum* objekt] **1.** dejanski, resničen, ki obstoja neodvisno od subjekta, od človeške zavesti (~a realnost, ~i svet) fil. **2.** stvaren, nepristranski, pravičen (~a resnica, ~a zakonitost, ~o mnenje); ~i **idealízem** -ega -zma m filozofske smeri, ki izhajajo iz Platonovega nauka, da je resničen, objektivno obstoječ le duhovni, onstranski svet idej, izkustveni svet pa je le njegov odsev

objektívírati -am *dov. in nedov.* [fr. *objectiver* iz nlat. *objectif* objektiv] popredmetiti, utelesiti, spremeniti v objekt; pojmovati (prikazati, predstaviti) kot objekt

objektivitéta -e ž [fr. *objectivité* iz *objectif* objektiv] objektivnost, stvarnost, dejanskost, lastnost objektivnega, kar obstoji ne glede na človeško zavest

objektívizém -zma m [fr. *objectivisme* iz *objectif* objektiv] **1.** priznavanje splošneveljavnih spoznavnih meril in resnic, obstoječih neodvisno od spoznavajočega subjekta fil. **2.** način preučevanja, ki jemlje za izhodišče analizo objekta, objektivne resničnosti **3.** nazor, ki priznava obstoj splošnih, objektivnih etičnih in moralnih vrednot

okazionalizém -zma m [fr. *occasionalisme* iz lat. *occasionalis* priložnosten, slučajen iz *oc-casio* priložnost] filozofski nauk iz 17. stol., utemeljen na prepričanju, da je božja volja in ne naravna nujnost pravi vzrok vzajemnosti delovanja telesa in duše, ki sta le priložnost za udejanjanje božje volje

okcidént -nta m [lat. *occidens, occidentis* iz *occidere* zaiti, izginiti (sonce) iz *ob-* + *cadere* pasti] **1.** zahodni del antičnega sveta zgod. **2.** zahod (stran neba)

okcidentalízem -zma m [angl. *occidentalism* iz *occi-dental* okcidental] mišljenje, ki predpostavlja da ima Zahod skupne značilnosti ne glede na njegove geografske, kulturne in družbene posebnosti

óntičén -čna -o [angl. *ontic* iz gr. *ón, óntos* bit, bitje iz *éinai* biti] ki se nanaša na bit, obstoj **onto-** [nlat. iz *ón, óntos* bit, bitje iz *éinai* biti] v zloženkah: bit, bitje, npr. ontologija

ontologíja -e ž [nlat. iz gr. *ón, óntos* bit, bitje iz *éinai* biti] **1.** filozofska disciplina, nauk o biti in bivajočem, raziskovanje temelja vsega, kar biva, obstaja **2.** načela, ki obravnavajo osnovo, vzroke in najsplošnejše lastnosti česa

ontologízem -zma m [angl. *ontologism*] nazor, ki na podlagi istovetenja pojmov bitja in Boga, zagovarja možnost neposrednega, naravnega spoznanja Boga fil., teol.

ontolóški -a -o [gl. ontologíja] ki se nanaša na

ontolog-ijo (~a naziranja, ~i dualizem, ~i nauk); ~i **dokaz** (za *obstoj Boga*) sholastični dokaz o obstoju Boga, izpeljan iz pojma Boga kot popolnega bitja ~a **diferenca** -e -e ž razlika med bitjo in bivajočim; med eksistenco stvari in eksistenco človeka

optimist -a m [nlat. *optimista*, fr. *optimiste* iz *optimisme* optimizem] ž optimistka **1.** privrženec filozofskega optimizma **2.** kdor gleda na vse le z dobre strani, pričakuje vedno dober izid **3.** razred tekmovalnih jadric, po velikosti primernih za otroke, z enim jadrom in enim članom posadke šp.

optimizem -zma m [fr. *optimisme* iz lat. *optimus* najboljši iz *bonus* dober] **1.** filozofsko naziranje, daje naš (od Boga ustvarjeni) svet, najboljši izmed vseh možnih svetov, obstoj zla pa služi poudarjanju dobrega fil. **2.** vedro, pozitivno razpoloženje; težnja gledati na svet in življenje z dobre, svetle strani

orfičen -čna -o [gr. *orphikós* po Orfeju, bajeslovnem grškem pevcu] **1.** ki se nanaša na orfika ali orfiko **2.** fig. skrivnosten; preroški **orfik** -a m pripadnik starogrške versko-filozofske ločine iz 6. stol. pr. n. št. **orfist** -a m, **orfistka** -e ž pripadnik, pripadnica orfizma **orfizem** -zma m [iz gr. po Orfeju, bajeslovnem grškem pevcu] **1.** verski in filozofski sistem orfikov, ki vsebuje nauk o neumrljivosti in preseljevanju duš, mistično obredje ter poudarja vzdržno, čisto življenje, vegetarjanstvo

organon -a m [gr. *organon* naprava, orodje; glasbilo; telesni organ] **1.** pri peripatetikih ime za Aristotelovo logiko, orodje za spoznanje resnice fil. **2.** sistem načel ali pravil za znanstveno raziskovanje

oričnt -•nta m [angl. *orient* iz lat. *oriens*, *orientis* sončni vzhod, *Oriens*, *Oriens* ozemlje vzhodno od Evrope iz *oriri* vziti, vstati, dvigniti se] **1.** vzhod (stran neba) **2.** splošno poimenovanje za kulture in področja vzhodno od Sredozemskega morja

P

pan- [nlat. *pan-*, gr. *pan-*, *pag-* iz *pân* vse iz *pâs*, *panτός* ves, vse] v zloženkah: vse, celota,

pánenteizem -zma m [* iz gr.] versko filozofski nauk, po katerem je Bog svetu ima-nenten, a ga hkrati presega

pánkalizem -zma m [* iz pan- + gr. *kalós* lep] nauk, po katerem je lepota temeljna kategorija stvarnosti, svet je urejen po zakonih lepote

panlogizem -zma m [pan- + gr. *lógos*] nauk, po katerem je stvarstvo utelešenje logosa, vesoljnega razuma

panpsiizem -zma m [*] nauki, po katerih so tako celotno stvarstvo kot posamezne stvari prežete z dušo

panteizem -zma m [nlat. iz pan- + -teizem] religiozno-filozofski nauk, ki na podlagi prepričanja o vseprisotnosti boga v svetu enači svet in boga ter stvariteljsko počelo pripisuje naravi sami

pantelizem -zma m [gr.] pojmovanje, po katerem je volja temeljno počelo ali notranje bistvo vsega

pántheon -a m [lat. *pantheon/pantheum* iz gr. *Pántheon* iz pan- + *theós* bog] **a)** celota vseh bogov kake politeistične religije rel. **b)** antično svetišče, posvečeno vsem bogovom

panvitalizem -zma m [nlat.] nazor, po katerem je življenje vseprežemajoča sila celotnega stvarstva

panzofija -e ž [gr.] vseznanje, enciklopedično prikazovanje vsega človeškega znanja, ki naj bi razrešilo vse nesporazume in odstranilo vse zmore človeštva

pasivizem -zma m [angl. *passivism* iz *passive* pasiven²] **1.** pasivnost, pasiven, nedejaven odnos do česa **2.** naziranje, da je vse dogajanje mehanično brez možnosti svobodnega delovanja, volje in spontanosti; mirno prenašanje usode fil.

pátos -a m [gr. *páthos* trpljenje, muka; bolezen, strast * iz *páskhein* trpeti, pretrpeti; dobiti vtis; doživeti, uživati] strast, strastna vznese-nost ali navdušenost, zanos, žar, pretirana čustvenost ali slovesnost

patristika -e ž [nlat. *patristica* iz lat. *patres ecclesiae* cerkveni očetje] nauk cerkvenih očetov iz prvih stoletij krščanstva, ki združuje krščansko dogmatiko z antično filozofijo fil., rel.

percépcija -e ž [lat. *perceptio* iz *percipere* sprejeti, zaznati] **1.** čutno zaznavanje, dojetje predmetov in vtisov iz zunanjega sveta **2.** psihični proces zaznavanja, dojetanja; zaznava psih., fil.

perfekcionizem -zma m [fr. *perfectionnisme* iz *perfection* perfekcija] **1.** prizadevanje za popolnost, dovršenost **2.** etični nauk o zmognosti človeka in človeštva za moralno, socialno in duhovno izpopolnjenje fil.

peripatétik -a m [gr. *peripatetikós* sprehajalec iz *peripatein* sprehajati se (ker je Aristotel poučeval med sprehodi)] Aristotelov učenec ali privrženec njegove filozofske šole

peripátos -a m [gr. *peripátos* sprehajalni hodnik iz *peripatein* sprehajati se] del filozofske šole v At-enah, kjer je poučeval Aristotel

personalizem -zma m [angl. *personalism* iz lat. *per-sona* persona] **1.** teistično pojmovanje Boga kot os-ebe rel. **2.** naziv za različna filozofska, sociološka ali moralna naziranja, ki pojmujejo človeško osebo kot samodejavno, svobodno, samouresničujočo se bit in jo postavljajo za temeljno etično kategorijo fil.

perspektivizem -zma m [nem. *Perspektivismus*] spoznavoslovni nazor, ki zanika obstoj splošno veljavnega spoznanja na podlagi prepričanja, da je vsako spoznanje odvisno od stališča, perspektive spoznavajočega subjekta

pesimizem -zma m [fr. *pessimisme* iz lat. *pessimus* najslabši iz *malus* zloben, slab] **1. a)** naziranje, da sta življenje in svet predvsem brezsmiselno trpljenje, ki ga naključno prekinajo svetli trenutki lit. **b)** naziranje, da zlo vselej prevlada nad dobrim, da živimo v najslabšem izmed možnih svetov in da je težnja zgodovinskega razvoja moralno nazadovanje fil. **2. fig.** črnogledost, mračno duševno razpoloženje; težnja, gledati na svet in življenje le (ali pretežno) od slabe, temne strani

pironizem -zma m [po grškem filozofu Pironu,

okrog 360–270 pr. n. št.] nazor, da se je potrebno vzdrževati trditvev in sodb, ki so ravno tako neutemeljene kot njihova nasprotja; skrajni skepti-cizem

pitagorjec -jca m [po grškem filozofu in matematiku Pitagori, 570–496 pr. n. št.] **1.** učenec in privrženec pitagorejske šole **2. mn.** pitagorejci, učenci in privrženeci Pitagorovega nauka o nesmrtnosti in preseljevanju duš ter o številu in številskih razmerjih kot temeljnih principih harmonije vesolja fil.

platoníčen -čna -o [lat. *platonicus* iz gr. *platonikós* po filozofu Platonu, * 427–347 pr. n. št.] **1. a)** ki se nanaša na Platona, platonizem fil. **b)** gl. idealističen **2. fig. a)** netelesen, nečuten, zgolj duhoven; **-a ljubezen 1. fig.** ljubezen brez želje po čutnih, telesnih odnosih **2. gl.** eros **b)** gl. idealen

platonizem -zma m [nlat. *platonismus* po filozofu Platonu, * 427–347 pr. n. št.] Platonova filozofija, ki temelji predvsem na metafizičnem nauku o večnih idejah kot resničnem bistvu stvari, ideji Dobrega ter nauku o državi kot vladavini modrih

pleróma -e ž [gr. *pléroma* (po)polnost, obilje] princip polnosti v filozofiji gnostikov, božanski prazvir vseh emanacij življenja in duha

pluralizem -zma m [fr. *pluralisme* iz lat. *pluralis* pluralen] **1.** vsak nauk **a)** ki temelji na množstvu načel, idej, nazorov **b)** ki spričo umanjkanja enot-nega kriterija priznava različne, od stališč posameznikov odvisne resnice fil. **2.** doktrina in praksa, ki priznavata obstoj različnih družbenih, kulturnih, političnih, verskih in drugih interesov, idej ter njihovo pravico do svobodnega izražanja in organiziranja

pnévma -e ž [gr. *pne̅ma* zrak, dih; duh, duša; življenjsko gibalo * iz *pne̅n* dihati] **1.** življenjsko počelo, ki so ga stoiki imeli za peti element, vseprežemajoč duh, dušo, toplino fil. **2.** Sveti duh, tudi poimenovanje za angela in Jezusa Kristusa rel.

pnevmátik -a m [* iz lat. *pneumaticus* ki se tiče vetra, zraka; kdor ima dar duha iz gr. *pneumatikós* zračen; duhoven, duševen; božji iz

pne•ma, pne•matos zrak, dih; duh, duša; življenjsko gibalno] v gnostični filozofiji kdor lahko dojame eterično snov, gledano kot življenjsko načelo, oz. utelešenost Svetega duha

polémika -e ž [* iz gr. *polemikós* vojni iz *pólemos* vo-jna] ostra, javna, pisna ali ustna izmenjava nasprotujočih si mnenj, navadno o znanstvenih, literarnih ali filozofskih vprašanjih; debata, razprava **polem-izirati** -am *dov. in nedov.* sodelovati v polemiki, razpravljati, pripraviti se o čem

póstmodérna -e ž [fr.] umetnostna in duhovno zgodovinska oznaka dobe, ki je sledila moderni in jo označujejo brezsrediščnost, večpomenskost, mešanje različnih ravni, zgodovinskih perspektiv in razlag um., zgod., fil.

póstmodernízem -zma m [fr.] duhovna in umetniška smer, ki ohranja elemente modernizma a se hkrati vrača k tradicionalnim slogom in smerem um.

postulát -a m [lat. *postulatum* zahteva] **1.** zahteva, zahtevek; prošnja **2.** podmena, nedokazana ali nedokazljiva postavka ali trditev, potrebna kot osnova ali izhodišče kake teorije **3. fig.** osnovno načelo fil.

postulírati -am *dov. in nedov.* [iz lat. *postulare* zahtevati, terjati, predlagati] **1.** zahtevati kaj; prositi **2.** sprejeti ali domnevati kot resnično brez preizkušanja ali dokaza, postaviti kot postulat log.

pozícija -e ž [lat. *positio* iz *ponere* namestiti, postaviti] **1.** lega ali položaj v prostoru **2.** položaj v okoliščinah, v katerih se kdo nahaja **3.** osnovna logična ali filozofska postavka, izhodišče fil.

pozítivizem -zma m [fr. *positivisme* iz *positif* pozitiven] filozofska smer in na njej osnovana metodologija znanosti, ki zanika vsako nedokazljivo ali apriorno spoznanje in se zavestno omejuje le na empirična dejstva

pragmatízem -zma m [nem. *Pragmatismus* iz gr. *pragmatikós* pragmatičen] **1.** smer, po kateri leži smisel teoretskih spoznanj v njihovih praktičnih posledicah, uporabni vrednosti fil. **2.** podrejanje človekovega prizadevanja praktični uporabnosti, koristi

prákriti *neskl.* ž [skt. *prakrti* narava, prvobitna snov] v indijskih filozofijah najvišja narava, osnova materije in celote bivajočega

práksa -e ž [nlat. *praxis* iz gr. *práksis* dejanje, ravnanje; gibanje; stvar iz *prásein* prodirati, prebroditi; storiti, izdelati, opraviti] **1.** dejavnost, namenjena neposrednemu zadovoljevanju človekovih potreb **2.** izkušnja, vaja, ročnost, spretnost **3.** izvajanje, praktično uporabljanje znanja, naukov, načel

prána -e ž [skt. življenjski dah iz *pran* dihati] v indijskih filozofijah **a)** življenjska sila, ki omogoča bivanje in delovanje vseh živih bitij **b)** gonilna in oživljujoča moč stvarstva

pranajáma -e ž [skt. *pranayama* iz *prana* prana + *ayama* uravnavanje, nadzorovanje] obvladovanje in nadzor nad tokovi prane v telesu, četrti izmed osmih delov radža joge

prátjahára -e ž [skt. *pratyahara* umik, izločitev] nadzorovan umik zavesti od vseh čutilnih zaznav, peti izmed osmih delov radža joge

predestínácija -e ž [nlat. *praedestinatio* iz pre- + lat. *destinare* določiti] **1.** vnaprejšnja določenost; **nauk o ~i** nauk o vnaprejšnji določenosti človekove usode, njegovega zveličanja in pogubljenja teol. **2. fig.** usoda **predestínírati** -am *dov. in nedov.* vnaprej določiti, npr. usodo

predeterinácija -e ž [pre- + determinacija] vn-aprejšnja določenost človeške volje in dejanj

predeterinízem -zma m [pre- + determinizem] nauk o predeterminaciji, nauk, da so človeška volja in dejanja določena vnaprej, in sicer po naravnih zakonih ali od božje previdnosti

predikábílje -ij ž *mn.* [nlat. *mn. praedicabilia* iz lat. *praedicare* predcirati] **1.** po Porfiriju Aristotelovih petero logičnih predikatov: rod, vrsta, razlika, lastnost in naključna značilnost **2.** iz kategorij izvedeni, čisti pojmi uma fil.

predikácija -e ž [lat. *praedicatio* iz *praedicare* predcirati] določanje vrednosti s pomočjo običajnih ali shematiziranih meril

predikát -a m [nlat. *praedicatum* iz lat. *prae-*

dicare iz pre- + *dicare* reči, določiti, imenovati iz *dicere* govoriti, reči] **1.** povedek, stavčni člen, izražen z osebno glagolsko obliko ali z njeno pomočjo lingv. **2.** bistvena lastnost, značilnost, kar se navaja o subjektu kot njegovo lastnost log. *predikáten* -tna -o povedkov(en); prideven lingv. *~a logika* logika, ki raziskuje logične stavke z vidika njihove notranje strukture

pr*stabilíran -a -o [pre- +lat. *stabilire* utrditi] vn-aprej določen, urejen *~a harmoníja* -e -e ž pri Leibnizu od Boga izvirajoča skladnost med vsemi pojavi, ki usmerja vse stvari k istemu smotru fil. *pr*stabilírati* -am *dov. in nedov.* poprej ali vnaprej določiti kaj

primitívten -vna -o [angl. *primitive* primaren, prvobiten, prvoten iz lat. *primitívus*] **1.** prvobiten, na začetni stopnji razvoja, prvoten **2.** narejen brez orodja, opreme, preprost **3.** fig. nekulturen, neciviliziran, ki kaže na kulturno in civilizacijsko preprostost; *~a umetnost* predzgodovinska, najstarejša znaná umetnost; primarna ali neizumetničena stopnja v umetnosti katerekoli kulture

primitívíst -a *m*, **primitívístka** -e ž [angl. *primitivist* iz *primitive* primitiven] kdor uporablja preproste in prvobitne tehnike umetniškega ustvarjanja; kogar navdihuje primitivna umetnost um.

primitívízem -zma *m* [angl. *primitivism* iz lat. *prim-ítivus* prvi v svoji vrsti] **1.** zaostalost, preproščina **2.** težnja k preprostem, primarnemu, neizdelanemu v umetnosti, filozofiji in družbi

prínčp -a *m* [lat. *principium* začetek, izvor vzrok; temelj; prvina] **1.** osnovni pojem (kake vede) **2.** snovno ali duhovno počelo, osnova, pravir, pravzrok vsega, kar obstoji, osnova in vir spoznanja fil. **3.** (spoznavno) načelo, vodilo, osnovno vodilno načelo (kot smernica za življenje in delovanje); najvišja življenjska resnica **4.** bistvena sestavina ali lastnost **5.** pravilo ali zakon, ki osvetljuje kake naravne pojave

probabilízem -zma *m* [nlat. *probabilismus*, špan. *probabilismo* iz *probable* probabilen] skeptičen način mišljenja, da ni nikakršnega

zanesljivega in dokončnega védenja, ker vsako védenje vsebuje določeno stopnjo verjetnosti ne more biti nobena trditev popolnoma napačna ali popolnoma pravilna fil.

prolegóména -men *s mn.* [gr. *prolegómenon*, *mn. prolegóména* iz pro- + *légein* govoriti] uvod, uvodne besede v znanstveno razpravo, ki pojasnjuje njen predmet in določa pojme **protréptika** -e ž [lat. *protrepticón* iz gr. *protrepticón* iz *protrepein* usmeriti, spodbuditi] **1.** spodbuda k študiju filozofije kot sestavni del antičnih didaktičnih spisov

psíha -e ž [gr. *psyché* dih; duša iz *psychein* dihati] duša; duh; duševnost

psíhik -a *m* [nlat. *psychicus* iz psihičen] v filozofiji gnostikov oznaka za tistega, ki je sposoben verovanja, ne pa tudi spoznanja božjega razodetja fil.

psíhika -e ž [nlat. *psychica* iz *psychicus* psihičen] **1.** način mišljenja, duševno življenje **2.** duševnost, zbir vseh moralnih, miselnih in čustvenih lastnosti človeka ali skupnosti

psíhízem -zma *m* [angl. *psychisme* iz *psyche* psiha] naziranje, po katerem naj bi bil duševni svet središče vsega resničnega

psíhomonízem -zma *m* [psiho- + gr. *mónos* sam] naziranje, da je bit, dejanskost le vsebina zavesti in da so vsi pojavi v svojem bistvu duševni

psíhovítalízem -zma *m* [psiho- + -vitalizem] razlaganje življenjskih pojavov z duševnimi silami

purúša -e ž [skt. *purusa*] v indijskih filozofijah **a)** zavestno bitje, posamezna duša **b)** najvišja zavest

Q

qi -ja *m* [čí/ kit. para; eter; substanca] vesoljna, vseprezemajoča življenjska sila; notranja življenjska energija posameznika; *tudi chi* -ja *m*

qi gong -a *m* [čí/ góng/ kit. iz *qi* para; eter; substanca + *gong* večšina] kitajska večšina za obvladovanje notranje energije; metoda zdravljenja in samozdravljenja s pomočjo dihanja, gibanja in predstavne moči

R

racionalizem -zma *m* [fr. *rationalisme* iz lat. *ratiōn-alis* racionalen] **1.** spoznavoslovni nazor in iz njega izhajajoč filozofske smeri, ki postavljajo razum za edini resnični izvor spoznanja fil. **2.** teološka smer, ki postavlja razum (ne razodetje) za vir spoznanja verskih resnic teol. **3.** (raz)umsko presojanje ali ukrepanje; razumarstvo

rádža jóga ~ -e ž [skt. *raja yoga* kraljevska joga iz *raja* radža + *yoga* joga] ena izmed štirih poti joge, ki sestoji iz osmih delov, stopenj, s pomočjo katerih se doseže samospoznanje

rága -e ž [skt. *rāga* barva, poželenje, strast] **1.** v indijskih filozofijah navezanost, ki spremlja užitek, zato je eden glavnih vzrokov trpljenja človeka

realizem -zma *m* [nlat. *realismus*, fr. *réalisme* iz nlat. *realis* realen] **1.** skupni izraz za teorije, ki preučujejo stvarnost, resnični obstoj česa (npr. splošnih pojmov pred posameznostmi; objektivne realnosti neodvisno od zavesti) fil. **2.** čut za stvarnost, upoštevanje dejstev

redukcijska -e ž [lat. *reductio* poteg nazaj, ponovna namestitvev iz *reducere* reducirati] **1.** (z)manjšanje, (s)krčenje, (z)nižanje, omejitve; odvzem, poenostavitev **2.** zvajanje **a)** kompleksnih pojmov na enostavne log. **b)** posamičnih spoznanj na osnovno, skupno načelo fil.

redukcijonizem -zma *m* [fr. *réductionnisme* iz *réduction* redukcija] filozofsko stališče, ki zjva posamezna in posebna spoznanja na osnovna, skupna načela

regresiven -vna -o [nlat. *regressivus*] ki gre nazaj, ki pojema; povraten, ki gre od posledice k vzroku

regulativen -vna -o [nlat. *regulativus* iz lat. *regulare* regulirati] **1.** ki ureja, urejevalen, ki določa (način, postopek, smer) **2.** predpоставljen (načelo), ki usmerja k spoznanju fil.

reifikacija -e ž [angl. *reification* iz lat. *res*, *rei* stvar + *-ficari*] popredmetenje, dejavnost ali proces spreminjanja človeškega bitja v stvar, v predmet, v trpni objekt

reinkarnacija -e ž [nlat. iz re- + inkarnacija utelešenje] **1.** ponovno rojstvo, ponovno utelešenje **2.** v budizmu in indijskih filozofijah ponovno utelešenje duše

relativizem -zma *m* [nlat. *relativismus*, fr. *relativisme* iz *relatif* relativen] **1. a)** spoznavoslovno stališče, po katerem so vsa spoznanja, resnice in vrednote relativne, pogojene z odnosom med človekom in predmetom spoznavanja **b)** nazor, da so spoznatni le odnosi med stvarmi in ne stvari same fil. **kulturni** ~ -ega -a *m* teorija, po kateri je možno določeno kul-turo vrednotiti le z gledišča njenih lastnih vrednot in navad **2.** relativnost

religijska -e ž [lat. *religio* vera, pobožnost, bogaboječnost; pomislek, razmišljanje iz *relegere* znova premišljevat iz re- + *legere* brati; zbrati; izbrati * ali iz *religare* povezati iz re- + *ligare* ligirati] **1.** sistem naukov, norm, vrednot in obredov, skozi katero se izkazuje vera v nadnaravno duhovno silo **2.** verovanje, verstvo; veroizpoved

ren -a *m* [tržn/ kit. človek, človečnost dobrota] človekoljubje, pot do samooblikovanja posameznika, najvišje načelo konfucijanske etike fil.

renesánsa -e ž [fr. *renaissance* ponovno rojstvo, preporod (antike) iz *renaître* ponovno se roditi; preroditi se iz re- + *naître* roditi] **1.** kulturno gibanje v zahodni Evropi od 14. do 16. stol., ki je skozi prerajanje svobodnega, ustvarjalnega človeškega duha po vzoru antike reformiralo umetnost, znanost in filozofijo lit., um., zgod. fil.

rtá *neskl.* ž [skt.] v vedanti najvišja resnica, kozmični red, božji zakon

S

sadhana -e ž [sádána/ skt. iz *sadh* dovršiti, iti k cilju] v indijskih filozofijah notranja duhovna pot, urjenje joge, s katerim se doseže samospoznanje

sadhu -ja *m* [sádú/ skt. dober, dobromeren, zanesljiv] v Indiji izraz za potujočega asketa ali človeka z lastnostmi svetnika

samadhí -ja *m* [sámádi/ skt. združitev, popo-

nost, dovrenost] samospoznanje, v indijski filozofiji joga zadnja od osmih stopenj, ki pripravnika vodijo k samospoznanju, stanje nadzavesti, enosti individualne zavesti s Kozmično zavestjo

samsára -e ž [iz skt. tok] v indijskih filozofijah **a**) krogotok življenja in smrti **b**) pojavni svet, svet mnogoterosti; *tudi samsára* -e ž

samskára -e ž [skt.] v filozofiji joge, vtis v nezavednem delu duševnosti, rezultat misli, želja, čustev in dejavnosti človeka

sankhja -e ž [sánkja/ skt. *samkhya* samkhja] eden od šestih indijskih klasičnih filozofskih sistemov, ki analizira 25 temeljnih elementov stvarstva; *tudi samkhja* -e ž

sátja -e ž [skt. *satya* resnica] temeljna koncepcija in-dijskih filozofij

sátjagráha -e ž [skt. *satya* satja + *graha* oprijeti se, posedovati] pri Gandiju moč resnice, ljubezni, nenasilja, ki je vključevala različne oblike družbenega in političnega delovanja fil., pol.

satóri -ja m [jap. iz *satoru* razsvetljenje, ugotovitev, razumevanje iz skt. *sambodhi* razsvetljenje] nenadno intuitivno razsvetljenje v zen budizmu rel.

sékta -e ž [nlat. *secta* ravnanje po temeljnem načelu; stranka, sekta iz lat. filozofska šola; ločina; politična stranka] ločina, manjša, vase zaprta skupina, ki se je odcepila od (navadno verske) skupnosti

semántičen -čna -o [fr. *sémantique* iz gr. *se-mantikós* označujoč, pomenljiv iz *semaínein* označiti iz *s•ma*, *s•matos* znak] pomenosloven, pomenski, ki se nanaša na semantiko (~a analiza, ~a struktura)

semántika -e ž [iz gr. *se-mantikós* označujoč, pomenljiv iz *semaínein* označiti iz *s•ma*, *s•matos* znak] **1. a**) pomenoslovje, veda o pomenu besed **b**) pomen, pomenskost (~ besed, ~ fraz) lingv. **2.** filozofska smer, po kateri protislovja in neskladnosti znotraj družbenih zna-nosti izvirajo iz nepreciznosti izraza in pojmov fil.

semiológija -e ž [gr.] **1.** znanost, ki preučuje življenje znakov znotraj družbe fil. **4.** znamenjeslovje, nauk o znamenjih lingv.

semiótika -e ž [gr. *semeiotiké téchne*] znamenjeslovje, veda o znamenjih lingv.

senzualízem -zma m [fr. *sensualisme* iz lat. *sensualis* čuten] **1.** smer v spoznavni teoriji, po kateri je čutna zaznava edini vir spoznanja **2.** etični nauk, ki ima čutno uživanje za najvišjo vrednoto

sholástika -e ž [nlat. iz *scholastica* kar pripada šoli, šolske vaje iz lat. *schola* šola, nauk] **1.** srednjeveška filozofija, ki so jo poučevali na visokih šolah, katere namen je bil filozofsko utemeljiti verske resnice fil. **2. fig.** prazno, nesmiselno govorjenje; abstraktno znanje, ločeno od življenja in prakse

signifikánt -a m [iz lat. *significans*, *significantis* sig-nifikanten] označevalec **a**) izrazna stran govornega znaka lingv. **b**) čutno zaznavna stran znaka fil.

silogístika -e ž [angl. *sylogistic* iz lat. *sylogisticus* sklepalen iz gr. *sylogistikós*] nauk o silogizmih v formalni logiki

silogízem -zma m [iz gr. *sylogis-mós* iz *syn-légein* zbirati, sklepati, izvajati] **1.** (logično) sklepanje, sestavljeno iz dveh ali več premis in iz njih izpeljanega sklepa **2.** v ožjem pomenu deduktivni sklep log.

singularízem -zma m [angl. *singularism* iz lat. *singularis* singularen] pojmovanje, po katerem je svet nedeljiva celota, množstvo in posamezni deli pa so le navidezni

sinkretízem -zma m [nlat. *syncretismus* iz gr. *sygkretismós* združitev; koalicija dveh proti tretjemu iz *sygkretízein* iz *syn* + *kretízein* delati, govoriti kot Krečan iz *Krés*, *Kretós* Krečan] združevanje, spa-janje različnega (npr. verstev, umetnostnih smeri)

sintétičen -čna -o [nlat. *syntheticus* iz gr. *synthetikós* iz *synthesis* sinteza] **1.** sestaven, ki se nanaša na sintezo, izvirajoč iz sinteze **2.** sestavljajoč, združujoč kaj v celoto **3.** umetno narejen, umeten; ~a *sodba* pojasnjevalna, izkustvena sodba, ki ni izpeljana iz logičnih zakonov fil.

sintéza -e ž [nlat. *synthesis* iz gr. *synthesis* sestava, združitev] **1.** spajanje, sestavljanje, združevanje; spojitev, združitev, strmitev (v celoto, enoto); povzemanje; plod sestavlja-

nja, povzemanja; sestava; povzetek **2.** znanstvena metoda preučevanja predmetov, pojavov in procesov v povezanosti ali celoti **3.** najvišja stopnja v dialektičnem razvojnem procesu, ki presega in združuje elemente prejšnjih sto-penj, teze in antiteze fil.

sképsa -e ž [gr. *sk•psis* opazovanje, premišljevanje] **1.** dvom kot osnovno načelo mišljenja fil. **2.** dvom

skeptičizem -zma m [fr. *scepticisme* iz gr. *skeptikós* skeptičen] **1. a)** na absolutnem ali metodičnem dvomu utemeljeno spoznavslovno stališče **b)** filozofske smeri, katerih skupno načelo je dvom o možnosti objektivnega spoznanja fil. **2.** dvomljenje, nezaupljivost

sképtik -a m [gr. *mn. skeptikot* pripadniki starogrške filozofske šole, ki so dvomili v vse] **1.** dvomljivec, kdor v vse dvomi; ž skeptičarka **2.** privrženec skepticizma fil.

skotízem -zma m [po filozofu J. D. Scotusa, 1265–1308] nauk, ki poudarja ljubezen kot bistvo Boga, primat volje in ločevanje filozofije od teologije

socialén -lna -o [nlat. *socialis* iz *socius* tovariš, družabnik; zaveznik] družben, ki se nanaša na družbo (~a bolezen, ~a filozofija, ~a pravičnost, ~a struktura, ~i dejavnik, ~o gibanje, ~o vedenje) ~a **antropologija** -e -e ž antropološka metoda raziskovanja, ki poskuša osamiti določen sistem družbenih odnosov (domačinsko življenje, ekonomija, sorodstveni sistem, verovanje) ter mu podeliti prednost pri oblikovanju družbenega življenja antrop.

socialízem -zma m [angl. *socialism* iz lat. *socialis* socialen] **1.** nauk, po katerem imajo družbeni interesi prednost pred individualnimi, ki zagovarja politično, socialno in ekonomsko enakost vseh ljudi (utopični ~) fil. **2.** družbenopolitična ureditev, v kateri so proizvodna sredstva v družbeni lasti pol.

sofíst -a m [gr. *sophistés* iz *sophós* moder] **1.** v stari Grčiji modrec, mojster znanja in vednosti; potujoči poklicni učitelj filozofije, državoznanstva in govorništva zgod. **2.** kdor razglaša navidezne resnice, namerno zavajajoče trditve; ž sofistka

sofízem -zma m [gr. *sóphisma*] **1.** formalno pravičen, navadno zavestno varljiv sklep ali dokaz, izpeljan na podlagi večpomenske uporabe pojmov fil. **2.** navidezna resnica, namerno zavajajoča trditve

sokrátičen -čna -o [gr. *sokrátikos*] ki se nanaša na Sokrata ali njegovo filozofijo ~a **ironija** -e -e ž hlinjena nevednost v razpravi fil. ~a **metóda** -e -e ž pedagoška metoda, ki učence s spretnim izpraševanjem privede do pravičnih sklepov ped.

solipsíst -a m, **solipsístka** -e ž [lat. *solus* sam, edin + *ipse* sam po sebi] **1.** privrženec solipsizma fil. **2.** sebičnež **solipsízem** -zma m stališče, po katerem obstoji le zavest subjekta, zunanji svet pa je le predstava, proizvod zavesti fil.

spekulácija -e ž [nlat. *speculatio* iz lat. *speculari* gledati, opazovati] **1.** premišljanje, iskanje resnice s teoretičnim razglabljanjem, brez utemeljitve v praktični izkušnji fil. **2.** fig. dvoumno, brezplodno modrovanje

spekulatívén -vna -o [nlat. *speculativus* iz lat. *speculari* spekulirati] **1.** premišljajoč; abstrakten, teoretičen, ločen od življenja in prakse (~a filozofija); **tudi teorétičén** -čna -o **2.** fig. nadčuten; onstranski

spekulírati -am *nedov.* [lat. *speculari* gledati iz daljave, opazovati (na vodni gladini) iz *speculum* ogledalo] premišljevati, abstraktno, teoretično razglabljeti

spinozízem -zma m [fr. *spinozisme*, *spinosisme* po B. Spinozi, 1632–1677, filozofu] nauk, po katerem sta bog in narava le različna vidika iste substance

spirítualízem -zma m [fr. *spiritualisme* iz lat. *spiritualis* spiritalen] metafizični filozofski nauk, po katerem je svet v bistvu duhoven; materialni svet je le duhovna predstava; **tudi spirítízem** -a m

stihíja -e ž [gr. *stoicheion* črka; prvina; začetek] **1.** v grški filozofiji prvina, prasnov ali počelo fil. **2.** neobvladljiv, uničevalen pojav v naravi **3.** slepa, nepremagljiva, od človeške volje neodvisna naravna ali družbena sila **4.** močen, podzavesten občutek, nagon, instinkt **stihíjski** -a -o **1.** ki izvira od slepih naravnih

sil, ki deluje slepo, neodvisno od človeške volje; naključen **2.** samohoten, nezaveden, nenačrten, neorganiziran, ki se razvija brez zavestnega vodstva (~i razvoj)

stihometrija -e ž [gr.] **1.** v antiki določitev obsega spisa s pomočjo normalne vrstice s 16 zlogi lit. **2.** antiteza, ki nastane v dialogu s pomočjo trditve in nasprotne trditve fil.

stoicizem -zma m [fr. *stoïcisme* iz *stoïque* stoičen] **1.** filozofska smer, katere vodilno etično načelo je ži-ljenje posameznika v skladu z njegovo naravo, brez presežkov fil. **2.** fig. mirnost, ravnodušnost

stóičen -čna -o [fr. *stoïque* iz lat. *stoicus* iz gr. *stóikos*] ki se nanaša na stoo, stoike, stoicizem; miren, ravnodušen

stóik -a m [lat. *Stoicus* iz gr. *stóikos* stoičen iz *stoá poikile* pisana lopa (kjer je učil Zenon)] **1.** privrženec stoicizma **2.** miren, ravnodušen človek

strukúra -e ž [lat. *structura* urejena povezanost; red, zgradba iz *struere* graditi] **1. a)** zgradba, sestava, kar je določeno z razporeditvijo elementov, razmerji med njimi **b)** elementi take zgradbe, sestave **2.** celota, sestavljena iz medsebojno povezanih, odvisnih elementov **3.** mreža, sistem pomenov, simbolov in znakov znotraj jezika, družbenih odnosov in pojavov fil.

strukturálen -lna -o [nem. *struktural* iz lat. *structura* struktura] ki se nanaša na strukturo (~e razlike, ~e zakonitosti, ~i film) ~a **lingvístika** -e -e ž veda, ki preučuje notranjo zgradbo jezika

strukturalizem -zma m [fr. *structuralisme* iz *structural* strukturalen] **1.** metoda raziskovanja simbolnih sistemov **2.** iz jezikoslovja razvita teoretična smer v filozofiji in novejši sociologiji, ki pojasnjuje družbene pojave in procese glede na relativno trajen in stabilen strukturiran sistem soc., fil.

subjúkt -a m [lat. *subiectum* predmet iz *subicere* vreči, položiti, postaviti pod] **1.** snov, predmet (npr. pogovora, pisanja) **2.** aktivni, misleči, spoznavajoči jaz, nosilec zavestne dejavnosti fil. **4.** pojem v trdilnem stavku, o katerem predikat kaj pove log. **5.** osebek,

stavčni člen nadrejen povedku lingv. **6.** fig. oseba (sumljiv ~e)

subjektivítéta -e ž [fr. *subjectivité* iz nlat. *subjectivus* subjektiven] **1.** subjektivnost, vse kar je, obstaja odvisno od človekove zavesti, mišljenja fil. **2.** celovitost notranjega in duhovnega življenja posameznika

subjektivízem -zma m [fr. *subjectivisme* iz nlat. *subjectivus* subjektiven] **1.** filozofska smer, po kateri sta spoznanje in resnica subjektivna, odvisna od spoznavajočega subjekta fil. **2.** sociološka smer, ki trdi, da razvoja družbe ne določajo objektivne zakonitosti, marveč subjektivni dejavniki – volja, težnje in ideje znamenitih osebnosti **3.** osebni odnos do česa

subsisténca -e ž [nlat. *subsistentia*] (samostojno) bivanje ali obstoj; samostat, kar biva samostojno fil.

substánca -e ž [nlat. *substantia* iz lat. podstat, bistvo, kar je iz *substare* stati pod čim] **1.** snov, tvar(ina), iz katere kaj sestoji, ki kaj tvori **2.** sestavina, snov, ki skupaj z drugimi snovmi sestavlja, tvori kako snov **3.** podstat, nespremenljiva osnova vsega, kar obstoji, bistvo, jedro vseh pojavov fil. **4.** fig. bistvo, jedro česa

substanciálen -lna -o [nlat. *substantialis*] **1.** snoven; telesen; hranljiv, izdaten, bogat s (hranilnih) snovmi **2.** podstaten; samostaten **3.** fig. bistven, osnoven; stvaren, resničen; pomemben

súbstantiven -vna -o [angl. *substantive*, fr. *substantif* iz nlat. *substantivus* sam stoječ] -vna -o **1.** sa-mostalniški (~a raba) lingv. **2.** obstoječ sam po sebi, neodvisno; bistven; stvaren, resničen fil.

substrát -a m, mn. **substráta** -at s [lat. *substratum* iz razprostr iz *substernere* razprostrti pod kaj iz sub- + *sternere* položiti, razgmiti; sipati, razprostirati] **1.** podstava, materialna podlaga pojavov ali procesov fil. **2.** okolje, življenjska osnova organizmov biol. **3.** prvine starejšega, izginulega jezika v danem jeziku (npr. keltski substrat v francoščini) lingv. **4.** fig. podlaga, osnova

summa -e ž [súma/ lat. vsota, celota] ime za

popol-na, sistematična dela iz srednjeveške teologije in filozofije, npr. »Summa theologiae« T. Akvinskega

šástra -e ž [skt. *sastra* nauk, učenje] v Indiji **a**) različne religiozne ali filozofske razprave, spisi **b**) določeno področje znanosti

štírnjerjáne -nca m [po filozofu M. Stirnerju, 1806–1856] privrženec smeri Maxa Stirnerja, predstavnika ekstremnega individualizma in egoizma, teoretika anarhizma

šúnjata -e ž [skt. praznina] osrednji pojem v budiz-mu, po katerem so vse stvari in bitja minljivi pojavi, ki nimajo lastnega (trajnega) bistva

T

tábula rása -e -e ž [lat.] **1. a**) prazna, ostrgana antična povoščena pisalna deska, pripravljena za pisanje **b**) stanje po odpravi vsega starega, nov začetek; kaj zbrisanega, praznina; popolno neznanje **2. nepopisan list**, v empirizmu človekovo prvotno stanje duše pred sprejemom zunanjih čutnih tj. izkustvenih dejstev fil.

taiji neskl. -ja m [tájdzí/ kit. veliki začetek] **1.** večni izvor in vzrok stvarnosti; dva osnovna vidika vesolja, aktivni in pasivni **2.** starodavno filozofsko besedilo z razlago tega načela

taijitu -a m [tájdzítú/ kit. diagram vesolja] v kitajski filozofiji okrogel črno-beli znak, ki ponazarja nerazločljivo prepletenost in sodvisnost ter stalno izmenjavanje principov yin in yang

taiping -a m [tájping/ kit. vesoljni mir] idealno stanje, v katerem skupno sodelujejo sile univerzuma in vsi sloji družbe, vse pa se idealno prepleta

tápas neskl. m [skt. žar, toplota; napor, vnema] v indijskih filozofijah **a**) prizadevanje **b**) duhovni napor, strogost in disciplina, s katero se razvije duhovna moč in obvlada nižje nivoje svojega bitja

tátva -e ž [skt. *tattva* enost, resničnost] v indijskih filozofijah osnovni princip, primarni element, stanje ali kategorija bivanja

teízem -zma m [angl. *theism* iz gr. *theós* bog] vsak nazor, ki pojmuje boga kot stvarnika, enega, absolutnega, in zunajsvetnega, ki s svojo voljo uravnava svet

teologíja -e ž [iz gr. *télos* konec, skrajni del; rok, cilj, namen; iztek, izvršitev, izpolnitev] nauk o smotnosti vseh naravnih in družbenih pojavov

teodícja -e ž [fr. *théodicée* iz teo- + gr. *dike* zakon, red; pravica * ali gr. *dikaio•n* imeti, priznati za pravično po *Essays de Théodicée*, delo filozofa in matematika Leibniza (1646–1716)] **1.** filozofsko-teološki poskus dokaza božje pravičnosti, kljub prisotnosti zla **2.** racionalno utemeljeno vedenje o bogu; naravna teologija

teologíja -e ž [lat. *theologia* iz gr. *theología* iz *theólogos* teolog] bogoslovje **a**) v širšem pomenu nauk o bogu in o stvareh v odnosu do njega **b**) v ožjem pomenu celotnost verskih naukov kake Cerkve, urejenih v skladen sistem (katoliška ~)

teolóski -a -o [gl. teolog] bogosloven, ki se nanaša na teologijo (~a fakulteta, ~a smer, ~i nauk) fil., rel.

teopanteízem -zma m [gr.] stališče, da je bog vse fil.

teorém -a m [fr. *théorème* iz nlat. *theoremata* iz gr. *théorema* prizor, predstava] **1.** matematična trditev, ki je lahko logično izpeljana iz množice aksiomov mat. **2.** izrek, trditev, do katere se pride s sklepanjem iz temeljnih resnic, načel log.

teorétičen -čna -o [nlat. *theoreticus* iz gr. *theoretikós* iz *theorētós* viden, ki se ga da opazovati iz *theoréin* gledati, opazovati] **1.** ki se nanaša na teorijo, ki je v zvezi s teorijo ali izvira iz nje **2. a)** ki obstaja samo v teoriji ali predstavi; *tudi hipotétičen* -a -o **b)** ki sloni na teoriji ali abstraktnem razglabljanju; abstraktno znanstven **3.** gl. spekulativen

teoretizírati -am nedov. [nem. *theoretisieren* iz *theoretisch* teoretičen] **1.** ukvarjati se s teorijo; postavljati ali razvijati teorije; razpravljati o teoretičnih vprašanjih **2. a)** fig. preabstraktno (knjižno, šolsko) modrovati **b)**

govoriti reči, ki so v praksi neizvedljive

teorija -e ž [nlat. *theoria*, fr. *théorie* iz gr. *theoría* gledanje, opazovanje iz *theorós* gledalec, opazovalec iz *théa* gledanje, pogled; sedež v gledališču] znanstvena razlaga, skuppek logično povezanih doslej znanih dejstev, trditev in domnev, kot izhodišče za nadaljnje razmišljanje, opazovanje in poskušanje

teozofija-e ž [nlat. *theosophia* iz gr. *theosophía* iz *theosophós* teozof] vsako vedenje, temelječe na mističnih in intuitivnih spoznanjih božjega in božanskosti narave

tétika -e ž [angl. *thetic* iz lat. *theticus* ki sprahuje iz gr. *thetós* postavljen iz *tithénai* postaviti] nauk o težah, sodbah ali dogmatičnih načelih

tetráktis -a m [gr. *tetraktýs* četveren, iz štirih iz *tetrás* štirka, število štiri; četvorka iz *téttares* štiri] **1.** izvorno število pitagorejcev, vsota prvih štirih celih števil, izvor vseh stvari fil. **2.** vsota prvih štirih števil v desetiškem sistemu

téza -e ž [nlat. *thesis* iz gr. *thésis* postavitev iz **tithénai* postaviti] **1.** postavka ali stavek, ki ga je treba dokazati, utemeljiti; postavka ali trditev sploh; predmet znanstvene razprave **2.** izhodiščna stop-nja v dialektičnem razvojnem procesu fil.

theatrum mundi *cit.* [teátrum múndi/ lat. iz *the-atrum* teater + *mundus*, *mundi* svet] v antiki in baroku nazor, da je življenje na svetu gledališče, ki ga režirata bog ali usoda

tihízem -zma m [angl. *tychism* iz gr. *týche* sreča, uso-da iz *tyghánein* zadeti, doseči] nauk o vsesplošnem gospodstvu naključja

tomízem -zma m [fr. *thomisme*] filozofski in teološki sistem dominikanca Tomaža Akvinskoga

tópika -e ž [lat. *topica* iz gr. mn. *topiká* iz *topikós* iz *tópos* kraj, mesto, prostor] **1. a)** logični in retorični nauk o razporeditvi tež, s katerimi se dokazuje kaka trditev **b)** predmet, skupna točka, snov razgovora, razpravljanja, spisa **2.** celota miselnih in izraznih obrazcev (npr. določene literarne tradicije, danega okolja, razvrščanja in razlaganja idej)

topologija -e ž [gr. iz *tópos* kraj, mesto, prostor] **1.** nauk o legi in odnosu teles v prostoru geom. **2.** pomenska razvrstitev besed v stavku fil.

totalén -lna -o [nlat. *totalis* skupen; celoten, popoln; celokupen, celoten iz lat. *totus* ves, cel] **1.** popoln (~a množica, ~a prepoved) **2.** celovit, celosten, celoten (~a revolucija, ~i človek)

totalitarízem -zma m [fr. *totalitarisme* iz *totalitaire* totalitaren] enostrankarska politična ureditev, v kateri oblast vodi vse ravni družbenih odnosov na podlagi vladajoče ideologije pol.

totalitéta -e ž [fr. *totalité* iz *total* totalen] **1.** celovitost **2.** kar zajema, obsega vsa področja, vse vidike, stvari v celoti **3.** absolutnost fil.

transcendénca -e ž [nlat. *transcendentia* iz lat. *transcendere* transcendirati] presežnost, nadčutno, kar obstaja onstran čutnega iskustva in spoznanja

transcendentálen -lna -o [nlat. *transcendentalis* iz lat. *transcendere* transcendirati] ki se nanaša na apriorne pogoje možnosti spoznanja tj. neodvisne od čutne izkušnje; ~a **filozofija** -e -e ž sistem apri-ornega védenja, ki ni odvisno od izkušnje; ~a **dedukcija** -e -e ž upravičevanje rabe čistih razumskih pojmov s pomočjo navezave na predmet izkustva

transcendentálie -ij ž mn. [iz nlat. *transcendere* transcendirati] v sholastiki izraz za osnovne vrste, najsplošnejše pojme ali kategorije, ki pogojujejo vsakršno spoznanje

transcendentálizem -zma m [angl. *transcendentalism*] vsako spoznanje, katerega predmet je način spoznavanja predmetov sploh

transcendén -tna -o [lat. *transcendens*, *transcendentis* iz *transcendere* transcendirati] **a)** nadčuten, ki je zunaj meja čutne izkušnje in praktičnega spoznanja **b)** onstranski, nadnaraven

transcendiráti -am *dov. in nedov.* [lat. *transcendere* prestopiti, presegati] presegati področje izkustveno-ega spoznanja fil., rel.

tránssubjektív -i ž [*] spoznavno-teore-

tični pojem, ki kaže na tisto, kar presega področje sub-jekta, kar ne pripada procesom zavesti in je nad nji-mi

trialízem -zma *m* [angl. *trialism* iz gr. *triás* trojica] **1.** delitev na troje (npr. na tri stopnje, dele, vrste) **2.** filozofsko načelo teze-antiteze in sinteze pri Heglu, po katerem naj bi svet obvladoval princip trodelnosti, in to telo, duša in duh fil.

tripitaka -e *m* [skt. tri košare (budističnih spisov)] budistični kanon, ki zajema pravila delovanja budistične skupnosti, razgovore Bude in njegovih učencev, ter povzete budistične filozofije in psihologije

U

univerzálen -lna -o [lat. *universalis* splošen, obči iz *universus* celoten, ves iz uni- + *vertere* zavrteti, obračati, vrteti; prevrniti, zrušiti uničiti; spremeniti] **1. a)** (vse)splošen, vseobsežen, vesoljen (~i duh) ~**a religija** -e -e ž svetovna religija **2.** ki se nanaša na vse objekte, ki se obravnavajo v problemu (~a lastnost, ~a množica) log.

univerzálije -ij ž *mn.* [nlat. *universalia* iz lat. *universalis* univerzalen] splošni pojmi: **1.** lastnosti, ki so skupne vsem naravnim jezikom (jezikovne ~) lingv. **2.** v srednjeveški sholastiki osrednja tema razprav o obstoju splošnih pojmov pred posameznostmi fil.

univerzalízem -zma *m* [fr. *uni-versalisme* iz *universaliste* univerzalist] **1.** nazor, ki pripisuje celoti prednost pred posameznostmi in deli, ki obstojijo le kolikor deležijo na celoti fil. **2.** družbeno-etični nazor, ki zavrača posamičnost človeka in ga pojmuje kot neločljivi del skupnosti soc. **3.** enakost vseh ljudi, teološki nauk, da je božja milost namenjena vsem ljudem, ne le vernim rel. **4.** vsestranskost, vsebinska polnost

univčrzum -a *m* [lat. *universum* iz *universus* celoten, ves iz uni- + *vertere* zavrteti, obračati, vrteti; prevrniti, zrušiti uničiti; spremeniti] **1.** vesoljni svet, vesolje; enotna in neokrnjena celovitost vsega dejansko obstoječega prostora kot urejena celota **2.** univer-

zalna množica, osnovna množica mat. **3.** vsi astronomski objekti in prostor med njimi astr.

upanišáda -e ž [iz skt. *upa* blizu, ob + *ni* doli + *sad* sedeti tj. sedeti ob (učitelju)] zbirka filozofskih spisov, napisanih v sanskrtu, ki razlagajo in dopolnjujejo vsebino Ved ter tvorijo njihova zaključna poglavja

V

vairárgja -e ž [skt.] v filozofiji vedante, joge odsotnost navezanosti ali želje po predmetu, ki nudi užitek

váišéšika -e ž [skt. *vaisesika* iz *vises* razlika] ena od šestih indijskih klasičnih filozofskih šol, ki preučuje in razlaga predmete izkustva in intelektualnega razlikovanja

véda -e ž [skt. *veda* znanje, vednost] **1.** posamezna zbirka besedil, napisanih v sanskrtu, ki obravnavajo rituale in temeljna filozofska vprašanja **2. mn.** vede, najstarejši indijski sveti spisi, zapisani okoli 1600 pr. n. št., ki predstavljajo temelj hinduizma rel., fil.

vedánta -e ž [skt. iz *veda* znanje + *ant* konec, tj. konec ved] **1.** zaključni del Ved, ki jim je dodan kot filozofska razlaga, sestavljajo ga Aranjake in Upanišade **2. a)** skupni naziv za filozofske šole, ki temeljijo na različnih razlagah Upanišad, Bhagavat Gite in Brama sutre **b)** eden od šestih sistemov indijske klasične filozofije

vitalízem -zma *m* [nlat. *vitalismus*, fr. *vitalisme* iz *vital* vitalen] **1.** biološko-filozofski nazor, da je v živih organizmih navzoča posebna sila, ki je v neživi naravi ni **2.** uveljavljanje, poudarjanje življenjske moči in življenja v vseh njegovih pojavnih oblikah, zlasti v ustvarjalni fil.

vivéka -e ž [skt. *] v filozofiji vedante, joge sposobnost razločevanja resničnega od neresničnega, minljivega od večnega

voltairjanec -nca *m*, **voltairjanka** -e ž [volterjánec, volterjánka/ fr. *voltairien* po književniku in filozofu F. M. A. Voltairu, 1694–1778] privrženec, privrženka Voltairovih razsvetljskih nazorov **voltairjanstvo** -a *s* / volterjánstvo/ politična in verska svobodo-

miselnost v drugi polovici 18. stol., nas-tala pod Voltairovim vplivom zgod.

voluntarizem -zma *m* [angl. *voluntarism* iz lat. *voluntas* volja] nauk, ki pojmuje resničnost kot po-javno obliko ali objektivizacijo volje ali daje volji v spoznavnem procesu prednost pred razumom

W

weltanschauung *neskl. ž* [véltańšávuńg/ nem. *W-*] svetovni nazor, celovita posameznikova ali skupinska zavest o svetu

wu wei -ja *m* [vúv•i/ kit. pustiti stvari iti po svoje; nedelavnost iz *wu* ne, brez, ne imeti + *wei* delovanje] daoistično načelo nepreračunanega delovanja, pasivna aktivnost, načelo spoštovanja samobitnosti drugih bitij in stvari

Y

yang -a *m* [jáng/ kit. svetlo, prisojno] v kitajskih filozofijah princip svetlega, moškega, aktivnega, belo polje na črno-belem znaku tajjitu; *tudi jáng* -a *m*

yijing -a *m* [jídžing/ kit. *Yijing* knjiga premen iz *yi* spremeniti, izmenjati + *jing* klasična knjiga] osno-va daoistične in konfucijanske filozofske tradicije

yin -a *m* [jín/ kit. tema, temno] v kitajskih filozofijah princip temnega, ženskega, pasivnega, črno polje na črno-belem znaku tajjitu; *tudi jín* -a *m*

Z

-zofija [nlat., gr. *-sophia* iz gr. *sophía* modrost iz *sophós* moder] v zloženkah: učenost, modrost (filo-zofija, teozofija)

zóon politikón ~ -a *m* [gr. družbena žival] družbeno bitje, človek; središčni pojem v Aristotelovi filozofiji politike